

**Uitvoeringsprogramma
Stelling van Amsterdam
2014-2016**

UNESCO

INHOUD

3	VOORWOORD
4	Managementsamenvatting
6	1 Inleiding
9	2 UNESCO siteholderschap
10	2.1 Onze verantwoordelijkheden als siteholder voor het UNESCO werelderfgoed Stelling van Amsterdam
11	2.2 Onze doelen en ambitie met het werelderfgoed Stelling van Amsterdam
13	3 Een terugblik op het uitvoeringsprogramma 2009-2013
14	3.1 Speerpunten uitvoeringsprogramma 2009-2013
20	3.2 Nieuwe Hollandse Waterlinie in de periode 2009-2013
21	4 Wat gaan we doen in het uitvoeringsprogramma 2014-2016
22	4.1 Hoofdpijnen nieuw uitvoeringsprogramma
34	5 Nieuwe Hollandse Waterlinie
38	6 Beleid en instrumenten
39	6.1 Overig beleid
41	6.2 Juridische instrumenten
43	6.3 Financiële instrumenten;
47	Bijlage 1 Financieel kader Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam 2014-2016
48	Bijlage 2 Ontwikkelingskaart Stelling van Amsterdam
58	Bijlage 3 wat is er in periode 2009-2013 bereikt per speerpunt

VOORWOORD

Een medewerker van de provincie sprak mij enige tijd geleden aan en zei dat hij het zo mooi vond dat aan het eind van het Diemerpark zo'n fijne locatie van de Stelling van Amsterdam was ontwikkeld. 'Ik zag er mensen van de zon genieten en kinderen spelen op de oude bunkers. Er is een nieuwe plek in de buurt bij gekomen.'

Mooi beeld. De Stelling van Amsterdam geïntegreerd in het maatschappelijke leven. Het is prettig van anderen te horen dat onze ingezette koers na jaren van consistent doorzetten ook zichtbaar is. Je kunt zelf wel het beeld hebben dat we op de goede weg zijn, maar als anderen het ook gaan herkennen, begint het echt te bekliven.

De eerste sleutel tot dit succes ligt in onze visie. We hebben ooit gekozen voor een visie die uitging van: meer mensen de geschiedenis van de Stelling van Amsterdam laten beleven. Niet door louter te restaureren maar door restauratie te combineren met het toevoegen van maatschappelijke functies. De Stelling van Amsterdam moet letterlijk weer gaan leven. Inmiddels kunnen we zeggen dat mensen dit ook kunnen omdat er restaurants zijn gevestigd in enkele forten en batterijen. Maar ook kunnen er bedrijfsruimtes worden gehuurd, zijn er culturele activiteiten rond diverse forten, zijn er maatschappelijke werkplekken gecreëerd en kun je je letterlijk onderdompelen in een modern wellnesscentrum. En overal in combinatie met die historische gebouwen en het unieke verhaal van dit Unesco Werelderfgoed.

Dat is wat er werkelijk schuilgaat achter het, inmiddels derde, uitvoeringsprogramma 2014-2016 voor de Stelling van Amsterdam. De provincie Noord-Holland stimuleert en een ander realiseert. Dat is in mijn ogen de tweede sleutel achter het succes: samenwerking. En ook nu weer kunnen ondernemers, organisaties en overheden nieuwe initiatieven in en rond de stelling van Amsterdam bedenken.

Met visie bouwen we verder. Een visie die al jaren geleden in gang is gezet en ook de verdienste is van meer dan alleen deze gedeputeerde. Ook dat werpt zijn vruchten af. Natuurlijk zullen we de komende jaren aan de visie moeten sleutelen. Een visie groeit door onder invloed van nieuwe maatschappelijke trends en ontwikkelingen.

Ik daag u uit om zelf de Stelling van Amsterdam te gaan beleven. Het is meer dan de moeite waard!

*Joke Geldhof,
Gedeputeerde Stelling van Amsterdam*

MANAGEMENTSAMENVATTING

Het voorliggende 'Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam 2014-2016' gaat in op hoe de provincie Noord-Holland de komende jaren haar rol als 'siteholder' (eerstverantwoordelijke) voor het werelderfgoed Stelling van Amsterdam wil vervullen.

De provincie Noord-Holland is eerstverantwoordelijke voor het behoud en de ontwikkeling van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam. De provincie Utrecht is dat op haar beurt voor dat deel van de Stelling van Amsterdam dat op Utrechts grondgebied ligt.

De provincie Noord-Holland is, op een enkel object na, geen eigenaar van de Stelling van Amsterdam. Dat zijn andere partijen. De rol van de provincie richt zich dan ook met name op stimuleren, faciliteren en afstemmen en kennis delen met alle betrokken partners binnen de Stelling van Amsterdam. Wanneer het haalbaar en noodzakelijk is worden ook initiatieven tot behoud en ontwikkeling financieel ondersteund.

Sinds 2005 heeft de provincie Noord-Holland een programmabureau voor de Stelling van Amsterdam. Op basis van een uitvoeringsprogramma coördineert dit programmabureau de activiteiten rondom het behoud en de ontwikkeling van de Stelling van Amsterdam.

Het nu voorliggende uitvoeringsprogramma is inmiddels het derde uitvoeringsprogramma voor de Stelling van Amsterdam en richt zich op de periode 2014-2016.

Er is gekozen voor een periode van drie jaar om daarmee in tijd gelijk op te lopen met de provinciale Cultuurnota (loopt t/m 2016) en de ontwikkelingen rondom een mogelijke uitbreiding van de Stelling van Amsterdam met de Nieuwe Hollandse Waterlinie als werelderfgoed af te wachten. Deze mogelijke uitbreiding zal op zijn vroegst in 2016 plaatsvinden.

De provincie Noord-Holland wil zich komende drie jaar inzetten op de volgende activiteiten ten behoeve van het behoud en de ontwikkeling van het UNESCO-werelderfgoed Stelling van Amsterdam:

- **Basistaak als 'siteholder':**

- Het zorgdragen voor het behoud van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam. Wij doen dit onder meer door te zorgen dat het ruimtelijk instrumentarium (structuurvisie en verordening) actueel en op orde is, en door te zorgen dat het ruimtelijk en monumentenbeleid op een goede wijze wordt uitgedragen.
- Breed uitdragen en bekend maken van de bijzondere waarden van dit werelderfgoed.
- Verzorgen van de noodzakelijke rapportages richting Rijk en UNESCO.

- **Continuering reeds lopende projecten:**

Onze inzet bij projecten welke reeds vanuit het vorige uitvoeringsprogramma in uitvoering of voorbereiding zijn, zal worden gecontinueerd. Dit betreft zowel onze stimulerende/aanjangende rol als eventueel onze co-financierende rol.

De reeds gereserveerde middelen uit het uitvoeringsprogramma 2009-2013 ten behoeve van cofinanciering van een aantal specifieke projecten in voorbereiding, blijven tot en met 31 december 2015 beschikbaar. Het gaat hierbij om middelen voor de projecten Fort Benoorden Spaarndam, Fort bij Hoofddorp, Vuurtoreneiland/Fort Durgerdam en het bezoekerscentrum Fort Benoorden Spaarndam.

- **Intensivering van de samenwerking met partijen binnen en buiten de Stelling:**

Wij willen de samenwerking tussen en met de diverse eigenaren en gebruikers van forten van de Stelling van Amsterdam verder versterken. Maar ook de samenwerking met andere partijen buiten de Stelling willen we verder versterken. Bijvoorbeeld met de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de overige Nederlandse werelderfgoederen, verenigd in Stichting Werelderfgoed.nl. We zullen een aantal van de hieronder genoemde thema's in gezamenlijkheid oppakken. Achterliggende gedachte van een nauwere samenwerking is het delen van kennis en kunde en gezamenlijke inzet van middelen voor bepaalde vraagstukken.

- **Faciliterende rol aan de hand van 6 Stellingbrede thema's:**

We willen onze faciliterende rol richting eigenaren, beheerders en gemeenten versterken. Vanuit een duidelijke behoefte willen wij hen ondersteunen bij hun beheers-, ontwikkel- en handhavingstaken, zodat zij deze op een goede wijze kunnen uitvoeren.

Deze facilitering zal gericht zijn op een aantal thema's:

- 1 Behoud/beheer;
- 2 Economische herontwikkeling;
- 3 financieringsstrategieën;
- 4 Uitdragen ruimtelijk beleid;
- 5 communicatie/marketing;
- 6 Vrijwilligers.

Bij deze faciliterende rol willen we vooral als kennismakelaar optreden en de noodzakelijke kennis over bovengenoemde onderwerpen, beschikbaar maken voor eigenaren/beheerders. We willen dit onder meer doen door het organiseren van kennisbijeenkomsten en het laten verrichten van eventuele noodzakelijke onderzoeken. Daarnaast zullen we bij deze faciliterende rol ook twee uitvoeringsregelingen inzetten:

- **Uitvoeringsregeling 'subsidie restauratie of herstel objecten Stelling van Amsterdam Noord-Holland 2013':** Vanuit deze regeling kunnen eigenaren/beheerders van Stelling-elementen een (beperkte) subsidie aanvragen voor noodzakelijke restauratie- of herstelwerkzaamheden aan hun Stellingobject. Het gaat hierbij altijd om een bijdrage van maximaal 50% van de kosten;
- **Uitvoeringsregeling 'subsidie activiteiten op en rond Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013':** deze uitvoeringsregeling, die ook al bestond onder het vorige uitvoeringsprogramma, wordt gecontinueerd. Deze uitvoeringsregeling is gericht op het stimuleren van marktonderzoeken en haalbaarheidsstudies ten behoeve van restauratie- en/of herbestemming van onderdelen van de Stelling van Amsterdam, onderzoeken die bijdragen aan ontwikkeling en behoud van de Stelling van Amsterdam als ook op het co-financieren van Stellingbrede communicatie-activiteiten en evenementen. Het gaat hierbij om een bijdrage van maximaal 50% van de kosten.

- **Aanjagen en cofinancieren van nog minimaal twee herontwikkelingen van forten:**

Afgelopen jaren hebben al vele forten nieuwe functies gekregen c.q. zijn momenteel in ontwikkeling. Wij zijn er echter van overtuigd dat nog enkele forten potentie hebben om herontwikkeld te worden, zodat daarmee het 'parelsnoer' van forten met diverse functies gecomplementeerd wordt. Achterliggende gedachte hierbij is dat een goede herbestemming (en exploitatie van het fort) leidt tot een langdurig beheer en behoud en zorgt voor een goede toegankelijkheid en beleefbaarheid van de Stelling. Om kansrijke forten ook daadwerkelijk tot ontwikkeling te kunnen laten komen, zullen we een 'kanskaart' ontwikkelen. Deze kaart geeft inzicht in welke forten om meerdere redenen kansrijk zijn om tot ontwikkeling te laten komen. Op basis van deze kaart willen we een stimulerende en aanjagende rol spelen richting de eigenaar van een kansrijk fort en de gemeente waar het fort gelegen is. Ons streven is om in nauwe samenwerking met eigenaar en gemeente, mogelijke belemmeringen tot ontwikkeling van zo'n kansrijk fort zo goed mogelijk weg te nemen of te verminderen. Tevens willen we financieel bijdragen aan de restauratie/herontwikkeling van zo'n fort. Hiervoor is in de jaren 2015 en 2016 in totaal € 3 mio. beschikbaar. Wij verwachten dat we hiermee minimaal nog twee forten, via een cofinancieringsbijdrage van maximaal 50% in restauratiekosten, kunnen helpen bij hun economische herontwikkeling. Ook dient het financieel ondersteunen van dergelijke grote herbestemmingsopgaven meerdere provinciale beleidsdoelen, waaronder economische bedrijvigheid, werkgelegenheid en het stimuleren van recreatie en toerisme.

- **Continuering van onze taak ten aanzien van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in de Vechtstreek-Noord (overlapegebied):**

Onze coördinatie ten aanzien van de uitvoering van projecten binnen het Noord-Hollandse deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (overlapegebied) zullen we continueren. We pakken activiteiten in dit deelgebied zoveel mogelijk op ten behoeve van zowel de Stelling van Amsterdam als van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

INLEIDING

Genieloods Fort bij Uithoorn

De Stelling van Amsterdam is een 135 kilometer lange verdedigingsring rondom Amsterdam, die ruim 100 jaar geleden werd aangelegd om de hoofdstad tegen vijandige aanvallen te beschermen.

De Stelling is een uniek cultureel erfgoed, waarbij het omliggende landschap en water, tezamen met 46 forten en batterijen, vele dammen en sluizen, werd ingezet als verdedigingsmiddel. Het omliggende landschap kon met behulp van de vele sluizen en dammen onder water gezet worden (geïnundeerd) om de vijand op afstand te houden. De forten en batterijen werden gebouwd op de 'zwakke' plekken, waar wegen, dijken en spoorlijnen het gebied doorkruisten. Om deze plekken extra te verdedigen werden hier forten gebouwd.

Heden ten dage zijn nog vele onderdelen van de Stelling van Amsterdam behouden en nog steeds goed zichtbaar terug te vinden in het landschap. Het geheel vormt een bijzonder monument van defensieve en waterstaatkundige techniek.

Sinds 1996 staat de Stelling van Amsterdam op de werelderfgoedlijst van UNESCO vanwege zijn unieke cultuurhistorische betekenis. De provincie Noord-Holland is 'siteholder', eerstverantwoordelijke, voor dit werelderfgoed. De provincie Utrecht is daarbij mede-siteholder omdat een deel van de Stelling over Utrechts grondgebied loopt.

Als siteholder zijn we verantwoordelijk voor het beschermen en behouden van de 'Outstanding Universal Values' (Uitzonderlijke Universele Waarden) zoals die door UNESCO destijds bij de plaatsing van de Stelling op de Werelderfgoedlijst zijn vastgelegd. Daarnaast hebben we een verantwoordelijkheid in het uitdragen en breed bekend maken van de unieke waarden van de Stelling van Amsterdam.

Het uitoefenen van ons siteholderschap kunnen we niet alleen. Al was het maar omdat we, op een enkel fort na, geen eigenaar zijn van de Stelling van Amsterdam. Ons siteholderschap geven we vorm in nauwe samenwerking met de eigenaren, beheerders en gebruikers van de diverse onderdelen van de Stelling en met het Rijk en de gemeenten waarin de Stelling van Amsterdam ligt.

Vanaf 2005 hebben we een intensief programma gevoerd op de Stelling van Amsterdam. Aan de hand van twee uitvoeringsprogramma's (2005-2008 en 2009-2013), hebben we een goed behoud en beheer van de Stelling van Amsterdam nagestreefd. Onze leidraad is hierbij 'behoud door ontwikkeling'. Het is onze overtuiging dat het geven van nieuwe functies aan cultureel erfgoed kan zorgdragen voor een goed behoud van dit erfgoed. Er zijn dan ook enkele mooie en aansprekende voorbeelden van hergebruik gerealiseerd in de afgelopen jaren. Daarnaast hebben we ons afgelopen jaren ingezet om de Stelling voor recreanten en toeristen meer toegankelijk en beleefbaar te maken door middel van het ontwikkelen van recreatieve routes en bezoekerscentra. Via de provinciale structuurvisie zijn er ruimtelijke regels vastgelegd voor het werelderfgoed Stelling van Amsterdam en is door middel van stimuleringsmaatregelen geprobeerd het typische Stelling-landschap te behouden en/of te herstellen.

Deze zorg voor dit unieke werelderfgoed willen we de komende jaren voortzetten. Hoe en op welke wijze we dat willen gaan doen, leest u in dit uitvoeringsprogramma.

We hebben gekozen voor een uitvoeringsprogramma voor een periode van 3 jaar: 2014 tot en met 2016. De reden hiervoor is dat het uitvoeringsprogramma voor de Stelling van Amsterdam hiermee gelijk gaat lopen met het tijdpad van de provinciale Cultuurnota ('De waarde van Cultuur') die ook tot en met 2016 loopt. Een tweede reden is dat rond 2016 het UNESCO-werelderfgoed Stelling van Amsterdam mogelijk uitgebreid zal worden met de Nieuwe Hollandse Waterlinie, welke op de tentatieve lijst (voorlopige lijst van toekomstige werelderfgoederen) staat. Momenteel wordt onderzocht op welke wijze de Nieuwe Hollandse Waterlinie aan UNESCO zal worden voorgedragen als werelderfgoed. Meer hierover kunt u lezen in hoofdstuk 5.

Dit uitvoeringsprogramma richt zich op de inzet die de provincie Noord-Holland levert voor het behoud en de ontwikkeling van de Stelling van Amsterdam.

De provincie Utrecht is primair verantwoordelijk voor het behoud, beheer en de ontwikkeling van de Stelling van Amsterdam op haar grondgebied. Waar mogelijk werken we hierin samen.

UNESCO SITEHOLDERSCHAP

Fort aan de Drecht

2.1 ONZE VERANTWOORDELIJKHEDEN ALS SITEHOLDER VOOR HET UNESCO WERELDERFGOED STELLING VAN AMSTERDAM

Uitgangspunt bij dit uitvoeringsprogramma 2014-2016 zijn de verantwoordelijkheden die we als siteholder hebben. Deze verantwoordelijkheden zijn niet veranderd ten opzichte van de voorgaande uitvoeringsprogramma's 2005-2008 en 2009-2013.

Deze verantwoordelijkheden zijn:

- het zorgdragen voor het beschermen en behouden van de Uitzonderlijke Universele Waarden die UNESCO heeft benoemd voor het Werelderfgoed Stelling van Amsterdam;
- Het breed uitdragen en bekend maken van deze Uitzonderlijke Universele Waarden.

Daarmee geven wij uitvoering aan het Werelderfgoedverdrag van UNESCO (Parijs, 1972)

Zorgdragen voor beschermen en behouden van de Uitzonderlijke Universele Waarden

Wat betreft het zorgdragen voor het beschermen en behouden van de Uitzonderlijke Universele Waarden, nemen we als siteholder een rol in als regelgever, handhaver, coördinator en subsidiegever. De Uitzonderlijke Universele Waarden gaan over het behoud van de objecten van de Stelling van Amsterdam maar ook over het behoud van het voor de Stelling zo karakteristieke (open) landschap. Ten aanzien van het behoud van de objecten is een en ander geregeld via de Monumentenwet en de Provinciale Monumentenverordening. Alle objecten van de Stelling van Amsterdam hebben een monumentenstatus, het zij een rijksmonumentenstatus, het zij een provinciale monumentenstatus. Deze objecten zijn dus gehouden aan regelgeving en zijn vergunningplichtig bij eventuele wijzigingen of aantastingen.

Het behoud van het landschap rondom de Stelling van Amsterdam is geregeld via het ruimtelijk beleid. Via regels die het Rijk in haar BARRO (Besluit Algemene Regels Ruimtelijke Ontwikkeling) heeft gesteld, zijn deze regels vervolgens door vertaald in de provinciale structuurvisies. Zowel in die van de provincie Noord-Holland als die van de provincie Utrecht. Gemeenten moeten bij de toepassing of wijziging van bestemmingsplannen rekening houden met deze in de provinciale structuurvisie gestelde regels.

Zie ook hoofdstuk 6.2 juridisch instrumentarium.

Uitdragen Uitzonderlijke Universele Waarden

Ten aanzien van het breed uitdragen en bekend maken van de Uitzonderlijke Universele Waarden, hebben wij een initiërende en coördinerende rol om te zorgen dat er adequate informatie over de Stelling van Amsterdam beschikbaar is voor diverse doelgroepen. Hieraan wordt uitvoering gegeven via ons communicatie en marketingbeleid. Zie hoofdstuk 4.1.3.

2.2 ONZE DOELEN EN AMBITIE MET HET WERELDERFGOED STELLING VAN AMSTERDAM

In het eerste uitvoeringsprogramma voor de Stelling van Amsterdam (Gebiedsprogramma 2005-2008) hebben wij einddoelen geformuleerd voor het werelderfgoed Stelling van Amsterdam. Deze einddoelen zijn nog steeds actueel.

In 2020 willen wij de volgende resultaten hebben bereikt:

- De Stelling van Amsterdam is in de beleving van Nederlanders en buitenlanders een herkenbaar, samenhangend gebied met een bijzondere belevingswaarde. Het gebied is wezenlijk versterkt door het toevoegen van nieuwe blauwgroene functies aan de westzijde van de Stelling;
- In elke regio is de publieke toegankelijkheid van één of meerdere forten gegarandeerd. Tusseliggende forten dienen als kleinschalig recreatieknooppunt voor wandelaars en fietsers;
- De economische benutting van de Stelling is versterkt. Er zijn nieuwe economische en maatschappelijke activiteiten toegevoegd, die samen met de vergrote publieke toegankelijkheid, een aantoonbare economische impuls aan de Stelling geven;
- Minimaal 3 bezoekerscentra zijn geopend, waardoor de belevingswaarde van de Stelling is vergroot;
- Het merendeel van de kenmerkende onderdelen van de Stelling van Amsterdam – forten, hoofdverdedigingslijn, kringenwetboerderijen, inundatiewerken en inundatiegebieden – is onderling verbonden door recreatieve routes;
- De Stelling van Amsterdam heeft als Werelderfgoed actuele betekenis in de ruimtelijke ordening rond de hoofdstad. De kenmerkende onderdelen zijn door het ruimtegebruik duurzaam gegarandeerd en planologisch geborgd.

Fort Benoorden Purmerend

Een deel van deze doelen is afgelopen jaren reeds gerealiseerd.

Zo zijn meerdere forten inmiddels publiek toegankelijk en is de economische benutting van de Stelling versterkt. Ook is er inmiddels één bezoekerscentrum voor de Stelling van Amsterdam geopend (Forteiland Pampus) en zijn er twee andere bezoekerscentra in voorbereiding (Fort bij Krommeniedijk en Fort Benoorden Spaarndam). Verder is er een zeer uitgebreid recreatief routenetwerk gerealiseerd.

Een belangrijke ambitie voor de komende jaren blijft het behouden en ontwikkelen van de Stelling van Amsterdam tot een herkenbaar en samenhangend gebied met een bijzondere belevingswaarde. Nieuwe functies kunnen bijdragen aan een adequaat beheer en onderhoud van dit werelderfgoed, zowel in de sfeer van objecten als van het landschap. Naast behoud van gebouwde onderdelen van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam, willen we komende jaren juist ook inzetten op verder behoud van het karakteristieke Stelling-landschap.

Bezoekerscentrum Forteiland Pampus

EEN TERUGBLIK OP HET UITVOERINGSPROGRAMMA 2009-2013

Forteiland IJmuiden

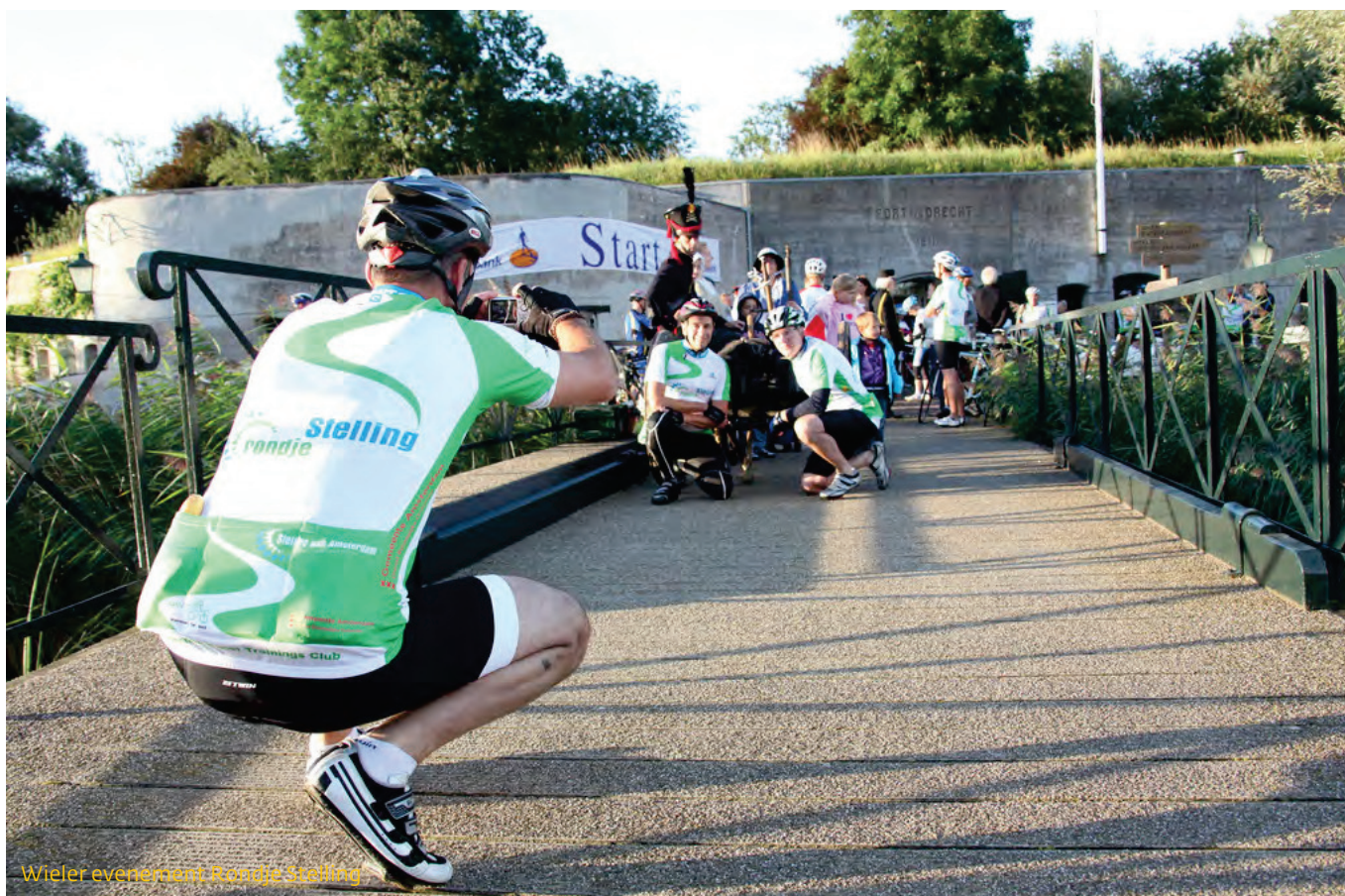
Vanaf 2005 hebben we een actieve rol gespeeld in het behoud en de ontwikkeling van de Stelling van Amsterdam. Wij hebben dit nadrukkelijk gedaan in samenwerking met onze partners: de forteigenaren en -gebruikers, gemeenten, groenbeherende organisaties, waterschappen, de provincie Utrecht, het Rijk en de vele belangenverenigingen, particulieren en overige organisaties die bij de Stelling betrokken zijn. Onze rol hierbij was initiërend, stimulerend, faciliterend en soms uitvoerend. Vooral bij projecten en activiteiten die de gehele Stelling omvatten waren wij de initiator en uitvoerder. Bij projecten rond bepaalde onderdelen van de Stelling vervulden wij meer een stimulerende rol en faciliteren wij het initiatief door onze inbreng van kennis en financiële bijdragen voor het opstellen van plannen en haalbaarheidsonderzoeken en realisatie van projecten. Daarnaast vervulden wij ook een toetsende rol in het kader van ons provinciaal ruimtelijk en monumentenbeleid.

3.1 SPEERPUNTEN UITVOERINGSPROGRAMMA 2009-2013

In het Uitvoeringsprogramma 2009-2013 was gekozen voor vijf speerpunten van beleid voor de Stelling van Amsterdam:

- Restauratie en behoud;
- Economische benutting en herbestemming;
- Vergroten van publieke toegankelijkheid, recreatie en toerisme;
- Ruimtelijke samenhang en landschappelijke herkenbaarheid;
- Communicatie en marketing.

Bij het opstellen van het Uitvoeringsprogramma 2009-2013 was de mate van impact van de economische crisis nog niet te voorzien. De economische crisis heeft afgelopen jaren een fors effect gehad op de financiële mogelijkheden van een ieder en de kredietverlening door banken. Desondanks kan geconcludeerd worden dat er toch veel projecten rond deze vijf speerpunten in de afgelopen vier jaar zijn gerealiseerd of nog in uitvoering of voorbereiding zijn. Wel heeft de economische crisis een vertragende werking op de realisatietijd van projecten en ontwikkelingen. Het kost veelal meer tijd om de benodigde financiële middelen bij elkaar te krijgen. Ook de planologische besluitvorming kan veel tijd kosten.

Wielervedevenement Avondje Stelling

Om te voorkomen dat initiatiefnemers door deze factoren afhaken, zijn wij afgelopen periode een bestuurlijk commitment aangegaan om voor een aantal projecten geld te reserveren. Hiermee geven we initiatiefnemers de garantie dat er voor een bepaalde periode een subsidie beschikbaar is voor hun project. Uiteraard moet een dergelijk project wel voldoen aan de gestelde subsidievoorwaarden. Projecten waarvoor wij afgelopen periode zo'n reservering hebben gedaan zijn: restauratie Fort Benoorden Spaarndam, restauratie Fort Durgerdam/Vuurtoreneiland, restauratie Fort bij Hoofddorp, de inrichting van het Geniepark in de Haarlemmermeer en de inrichting van de bezoekerscentra bij Fort bij Krommeniedijk en bij Fort Benoorden Spaarndam.

Voor wat betreft de projecten Geniepark en inrichting bezoekerscentrum Fort bij Krommeniedijk, zal de aanvraag voor een subsidie nog voor het einde van de looptijd van het Uitvoeringsprogramma 2009-2013 worden gedaan.

Hieronder volgt per speerpunt een korte toelichting op de gerealiseerde resultaten in de periode 2009-2013. In bijlage 3 is een volledig overzicht opgenomen van alle gerealiseerde of nog in uitvoering of voorbereiding zijnde projecten per speerpunt.

Restauratie en behoud

Het fysieke behoud van de Stelling van Amsterdam heeft afgelopen periode onze grote aandacht gehad. De restauratie van een aantal forten is hierbij veelal het meest zichtbaar. Daarnaast zijn er echter ook een aantal bij de Stelling behorende waterstaatkundige werken gerestaureerd. Door behoud van deze waterstaatkundige werken wordt immers het voor de Stelling zo wezenlijke, waterstaatkundige systeem voor het publiek behouden en inzichtelijk gemaakt.

De meest in het oog springende restauraties de afgelopen jaren waren die van Forteiland Pampus (2011), Fort aan de Nekkerweg (2011/2012) en de Damsluis bij Hoofddorp (2010). Zie voor een totaaloverzicht van alle restauratie en consolidaties bijlage 3.

Voor de restauratie van Fort bij Krommeniedijk, Fort aan de Sint Aagtendijk en Fort Benoorden Spaarndam zijn inmiddels plannen opgesteld die komende jaren gerealiseerd zullen worden.

Forteiland IJmuiden

Tevens zijn er in opdracht van de provincie inspectierapporten gemaakt van sluisjes/duikers, nevenbatterijen en andere kleine onderdelen van de Stelling van Amsterdam. Deze sluizen en duikers vervullen veelal geen waterstaatkundige functie meer en de nevenbatterijen zijn minder geschikt voor economische benutting dan de forten. Voor die objecten waarvoor consolidatie het meest noodzakelijk was, werden consolidatiewerkzaamheden verricht. Deze werkzaamheden lopen door tot in 2014. Dit gebeurt mede in het kader van de Economische Versnellingsactie, waartoe wij in 2012 hebben besloten om in deze tijd van economische crisis een extra impuls te geven aan de bouw.

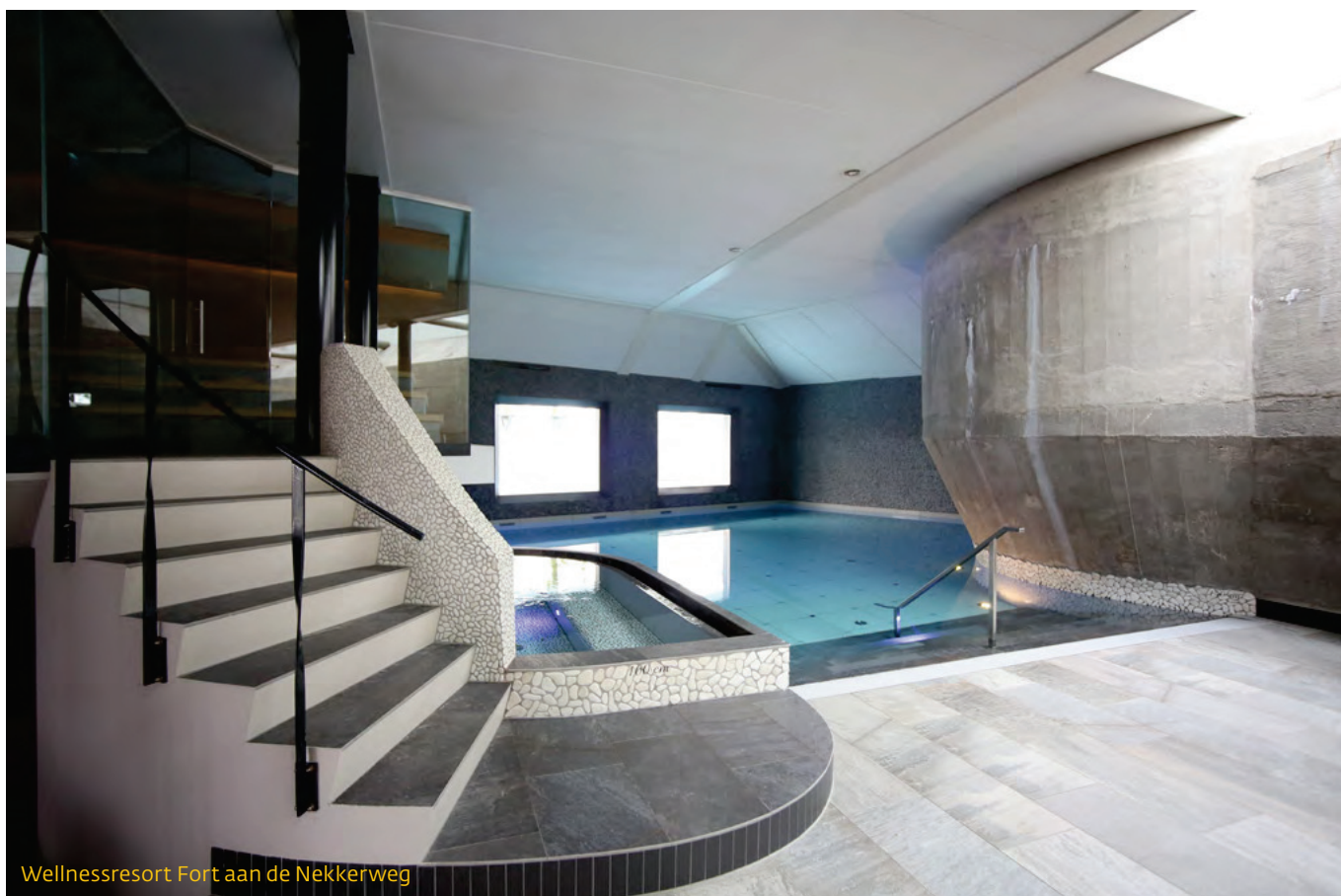
Tot 1 oktober 2010 waren wij ook het bevoegd gezag wat betreft het verlenen van monumentenvergunningen voor werkzaamheden die betrekking hadden op de provinciale monumenten van de Stelling van Amsterdam. Door de inwerkingtreding van de Wet Algemene Bepaling Omgevingsrecht (WABO) zijn de gemeenten echter per 1 oktober 2010 bevoegd gezag geworden en geven wij onze zienswijzen met betrekking tot deze provinciale monumenten. In onze advisering gaan wij uit van het “behoud door ontwikkeling” principe.

Economische benutting en herbestemming

Geleidelijk aan hebben afgelopen jaren steeds meer forten een nieuwe (economische) functie gekregen.

In bijlage 1 is inzichtelijk gemaakt welke functie de diverse forten hebben.

Vanaf 2005 hebben wij de economische ontwikkeling van de Stelling van Amsterdam gericht gestimuleerd, omdat het economisch benutten van forten leidt tot restauratie en openstelling van een fort. Daarmee draagt economische benutting bij aan het behoud en het onderhoud van het monument en aan de publieke toegankelijkheid en naamsbekendheid van de Stelling van Amsterdam. Daarnaast heeft de economische ontwikkeling van onderdelen van de Stelling van Amsterdam veelal als neveneffect dat het werkgelegenheid creëert. Het stimuleren van nieuwe functies hebben wij gedaan door via een uitvoeringsregeling financieel bij te dragen aan voorbereidings- en haalbaarheidsonderzoeken, welke in opdracht van eigenaren en initiatiefnemers zijn uitgevoerd.

Wellnessresort Fort aan de Nekkerweg

Daarnaast hebben we ook onze kennis en expertise op dit speerpunt gedeeld met initiatiefnemers en eigenaren. Afgelopen periode zijn er voorbereidings- c.q. haalbaarheidsonderzoeken verricht voor onder meer Fort Edam, Jisperweg, Spijkerboor, Krommeniedijk, Benoorden Spaarndam, Hoofddorp, Kudelstaart, Uithoorn, Abcoude en Fort Durgerdam/Vuurtoreneiland. Een deel van deze haalbaarheidsonderzoeken heeft geleid tot verdere planuitwerking c.q. het daadwerkelijk betrekken van een ondernemer/exploitant bij de herontwikkeling van een fort.

In de periode 2009-2013 zijn inmiddels nieuwe functies gerealiseerd in Fort Uitermeer (2011, horeca), Fort aan de Nekkerweg (2012, hotel/wellness) en Kustbatterij Diemerdam (2012, horeca). Zie verder ook bijlage 3 voor de gerealiseerde resultaten.

Vergroten publieke toegankelijkheid, recreatie en toerisme

Wij vinden het belangrijk dat de Stelling van Amsterdam zo ruim mogelijk toegankelijk en beleefbaar is voor zowel recreanten als toeristen. Wat betreft de forten stimuleren we dan ook een regelmatige openstelling van de forten voor het publiek. Zo stellen we bij het verlenen van een restauratiesubsidie dan ook als voorwaarde dat het fort (deels) openbaar toegankelijk moet worden. Voor wat betreft het beleefbaar en toegankelijk maken van het typische Stellinglandschap hebben wij in de afgelopen jaren gestimuleerd dat er recreatieve routes zijn ontwikkeld langs de Stelling voor fietsers, wandelaars en kanoërs. In 2009 werd het Lange afstand Wandelpad (LAW) 'Streekpad Stelling van Amsterdam' geopend. Ook zijn er afgelopen jaren meerdere fiets-, wandel en kanoroutes opgeleverd rondom de Stelling van Amsterdam. De opgave voor het ontwikkelen van recreatieve routes langs de Stelling van Amsterdam is daarmee in onze ogen klaar. Wel zullen wij uiteraard deze routes (laten) onderhouden.

Door de realisatie van de fietsbrug over de A4 bij de N201 (opgeleverd in 2013) werd de doorgaande fietsverbinding langs de Stelling alhier hersteld. Ook is een fietsverbinding over het Amsterdam-Rijnkanaal in voorbereiding, welke mede een verbinding realiseert tussen de Stelling en de Waterlinie in de Vechtstreek. Eén van de belangrijkste opgaven op het gebied van het vergroten van de publieke toegankelijkheid, recreatie en toerisme, is het realiseren van drie bezoekerscentra voor de Stelling van Amsterdam.

Rondleiding Forteiland Pampus

In 2011 werd op het Forteiland Pampus het eerste bezoekerscentrum voor de Stelling geopend met als naam 'Pampus Experience'. Het oorspronkelijk plan om ook bij het wellnesscentrum bij Fort aan de Nekkerweg een bezoekerscentrum te ontwikkelen, bleek niet haalbaar. Na een nieuwe selectieprocedure is daarom gekozen voor het Fort bij Krommeniedijk, waar naar verwachting eind 2014 het tweede bezoekerscentrum voor de Stelling van Amsterdam zal worden geopend. Het derde bezoekerscentrum zal volgens plan in 2016 in het Fort Benoorden Spaarndam worden gerealiseerd. In de tuin bij het Muiderslot kwam in 2011 het paviljoen 'Waterschild' gereed, waar een historisch beeld wordt gegeven van het militair gebruik van water en de strijd tegen het water. Zie verder bijlage 3.

Ruimtelijke samenhang en landschappelijke herkenbaarheid

Voor het speerpunt 'ruimtelijke samenhang en landschappelijke herkenbaarheid' is afgelopen periode het vastleggen van het ruimtelijk beleid voor de Stelling van Amsterdam in de Provinciale Structuurvisie en daarbij behorende Provinciale Ruimtelijke Verordening Structuurvisie een belangrijke mijlpaal geweest (2010). Daarnaast is begin 2013, op initiatief van de provincie en gemeente Beemster, een ruimtelijk beleidskader voor het overlapgebied Beemster en Stelling van Amsterdam vastgesteld. Dit ruimtelijk beleidskader stelt ruimtelijke regels voor het overlapgebied Beemster/Stelling, alwaar twee werelderfgoederen elkaar raken met ieder hun eigen ruimtelijke regels.

Naast ruimtelijke samenhang vinden wij het ook belangrijk dat de landschappelijke herkenbaarheid van het typische Stellinglandschap behouden en waar nodig versterkt wordt. Begin 2009 heeft Landschap Noord-Holland, met een subsidie van ons, de rapportage 'Verscholen in het groen' uitgebracht: een onderzoek naar de oorspronkelijke beplanting langs de Stelling van Amsterdam.

In opdracht van onder meer de gemeente Haarlemmermeer is afgelopen periode een ontwerp voor een Geniepark gemaakt. Dit Geniepark zal vanaf eind 2013 worden gerealiseerd in het gebied ter weerszijden van de Geniedijk, tussen Fort bij Aalsmeer en het station Hoofddorp. Hierbij wordt uitgegaan van versterking van de karakteristieke waarden van de Stelling alhier en herstel van de Geniedijk. Ook zullen bij de realisatie van het Geniepark enkele onderdelen van de Stelling van Amsterdam worden opgeknapt (de batterijen aan de IJweg en Slotterweg en de Nevenbatterij van het Fort bij Aalsmeer).

Zie verder bijlage 3.

Communicatie en marketing

Bij het speerpunt communicatie en marketing hadden wij de afgelopen vier jaar de volgende doelstellingen:

- de naamsbekendheid van de Stelling van Amsterdam vergroten;
- mensen in kennis stellen van de bijzondere waarden van het Nationaal Landschap en UNESCO-monument Stelling van Amsterdam;
- mensen stimuleren om een bezoek te brengen aan de Stelling van Amsterdam;
- koppelingen leggen met andere activiteiten in het gebied (recreatieve en toeristische arrangementen, die de attractiviteit van het gebied van de Stelling van Amsterdam in zijn geheel vergroten);
- koppelingen leggen met de andere Nationale Landschappen in Noord-Holland (Laag Holland, Groene Hart, Nieuwe Hollandse Waterlinie);
- koppelingen leggen met andere Nederlandse werelderfgoederen en specifiek het werelderfgoed De Beemster en het werelderfgoed Grachtengordel van Amsterdam.

Deze doelstellingen zijn onder andere tot uitvoering gebracht via de vernieuwde website www.stellingvanamsterdam.nl, door het vervaardigen en verspreiden van informatiemateriaal in meerdere talen, door het plaatsen van uniforme informatieborden langs de Stelling en door het laten vervaardigen van educatiemateriaal aangaande de Stelling van Amsterdam.

Wat betreft evenementen die bezoekers moet stimuleren de Stelling van Amsterdam te bezoeken, hebben we afgelopen jaren ingezet op een openingsevenement van het Stellingseizoen (april), de Stellingmaand (september) en het Festival 'Op de Bres' (Pinksterweekeinde). Dit Festival heeft afgelopen periode drie maal plaatsgevonden.

Op het gebied van communicatie- en marketing hebben we afgelopen jaren onder meer nauw samengewerkt met de overige werelderfgoederen in Nederland. Deze samenwerking heeft sinds 2011 geleid tot de organisatie van een jaarlijks werelderfgoed-weekeinde in de maand juni. Daarnaast is in september 2013 een informatiecentrum voor het Nederlandse werelderfgoed (Werelderfgoed Podium) geopend in gebouw De Bazel in Amsterdam.

Fietsers bij informatiebord Fort Diemerdam

De samenwerking met de Noord-Hollandse werelderfgoederen de Beemster en de Grachtengordel heeft geleid tot een publicatie over de relatie tussen deze werelderfgoederen. Ook is afgelopen periode op gebied van marketing- en communicatie samengewerkt met het Servicenet Nationale Landschappen en met EDEN (European Destinations of ExelleNce), een Europees netwerk van duurzame Europese toeristische bestemmingen.

Een belangrijke partner bij het speerpunt communicatie was afgelopen jaren Stichting CultuurCompagnie Noord-Holland. In onze opdracht waren zij verantwoordelijk voor diverse communicatie-activiteiten, waaronder de website en de organisatie van het Festival op de Bres.

Zie bijlage 3 voor een overzicht alle gerealiseerde communicatie- en marketingactiviteiten en producten.

3.2 NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE IN DE PERIODE 2009-2013

Vanuit het programma Stelling van Amsterdam hebben we afgelopen jaren ook de regie gevoerd op een deel van het rijksproject Nieuwe Hollandse Waterlinie, namelijk voor de regio Vechtstreek-Noord. De regio Vechtstreek-Noord is een overlapgebied van de Stelling en de Nieuwe Hollandse Waterlinie, waarbij de meeste forten en de vestingsteden Weesp en Muiden een dubbelfunctie hadden voor zowel de Stelling als de Waterlinie. De Vesting Naarden en de fortonderdelen rondom Bussum (o.m. Fort Werk IV) en in de gemeente Wijdmeren (Fort Kijkuit en Fort Spion) behoren uitsluitend bij de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Noord-Holland is bestuurlijk trekker van de Enveloppecommissie Vechtstreek-Noord met vertegenwoordigers van de vijf betrokken gemeenten, Natuurmonumenten, Waterschap Amstel, Gooi en Vecht en het gewest Gooi en Vechtstreek. Deze Enveloppecommissie heeft in september 2011 een 'Uitvoeringsprogramma Nieuwe Hollandse Waterlinie/Stelling van Amsterdam in de Vechtstreek-Noord 2011-2015' vastgesteld. Vanwege de overlap heeft een groot deel van de projecten uit dit uitvoeringsprogramma zowel betrekking op de Stelling van Amsterdam als de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Zie bijlage 3 voor gerealiseerde projecten uit de periode 2009-2013, die uitsluitend betrekking hebben op de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Fort Uitermeer

WAT GAAN WE DOEN IN HET UITVOERINGSPROGRAMMA 2014-2016

Fort aan de Middenweg

4.1 HOOFDLIJNEN NIEUW UITVOERINGSPROGRAMMA

- Begeleiden reeds lopende projecten;
- Intensivering van de samenwerking;
- Initiërende, faciliterende en co-financierende rol aan de hand van 6 Stellingbrede thema's.

Zoals hiervoor al beschreven blijven voor de komende jaren de lange termijn doelen (tot 2020), die we voor de ontwikkeling van de Stelling van Amsterdam hebben gesteld, overeind.

Wij blijven ons als siteholder verantwoordelijk voelen voor het behoud, de ontwikkeling en het beleefbaar maken van de Stelling. Wij willen echter, mede ingegeven door de economische situatie, onze werkwijze en rol ten opzichte van de Stelling enigszins wijzigen ten opzichte van voorgaande periode.

Uiteraard blijven we verantwoordelijk voor onze wettelijke taken. Zoals het via de Provinciale Structuurvisie handhaven en uitdragen van het ruimtelijk beleid voor de Stelling van Amsterdam, het breed uitdragen van de unieke waarden van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam en onze rapportageplicht aan UNESCO-Parijs en het Rijk.

Wij willen echter de samenwerking met onze partners komende periode gaan intensiveren en een sterkere rol spelen in het verbinden van partijen en kennis vergaren en overdragen naar onze partners. Daarbij willen we een initiërende en faciliterende rol op ons nemen. Het kennis vergaren en overdragen willen we doen aan de hand van 6 Stellingbrede thema's. Bij enkele van deze thema's willen we ook een co-financierende rol spelen om ontwikkelingen te stimuleren.

Dus in plaats van speerpunten van beleid, zoals geformuleerd in het vorige uitvoeringsprogramma, gaan we nu werken aan de hand van 6 thema's, te weten:

- 1 Behoud/beheer;
- 2 Economische herontwikkeling;
- 3 Financieringsstrategieën;
- 4 Uitdragen ruimtelijk beleid;
- 5 Communicatie/marketing;
- 6 Vrijwilligers.

Uiteraard blijven we de reeds lopende of in voorbereiding zijnde projecten, voortkomend uit het uitvoeringsprogramma 2009-2013, begeleiden en ondersteunen.

Damsluis De Kwakel

Taken ten aanzien van de Stelling van Amsterdam op het gebied van landschap en recreatie, pakken we niet langer specifiek op vanuit het programma voor de Stelling van Amsterdam, maar zullen komende jaren worden uitgevoerd binnen het reguliere beleid voor groen en recreatie. Ook de zorg voor het beheer van de reeds bestaande recreatieve infrastructuur van de Stelling van Amsterdam, hoort hierbij. Het programma Stelling van Amsterdam zal hierin een coördinerende taak hebben.

4.1.1 Begeleiden reeds lopende projecten:

Onder het uitvoeringsprogramma 2009-2013 zijn vele projecten met betrekking tot het behoud en de ontwikkeling van de Stelling van Amsterdam in gang gezet. Een groot deel van deze projecten is afgerond, maar enkele zijn nog in uitvoering of voorbereiding.

Deze nog in voorbereiding of uitvoering zijnde projecten blijven we komende periode ondersteunen. Hierbij gaat het onder meer om de realisatie van twee bezoekerscentra voor de Stelling van Amsterdam (Fort bij Krommeniedijk en Fort Benoorden Spaarndam), maar ook om een achttal herbestemmingsopgaven welke nog in voorbereiding/uitvoering zijn: Vuurtoreneiland/Fort Durgerdam, Fort Benoorden Spaarndam, Fort bij Hoofddorp, Fort Krommeniedijk, Fort Sint Aagtendijk, Fort bij Kudelstaart, Fort bij Uithoorn en Fort bij Edam. Verder loopt als project nog het zoeken van een ondernemer voor Fort bij Abcoude en is de aanleg van het Geniepark in de Haarlemmermeer nog in voorbereiding.

Voor de ontwikkeling van de forten Krommeniedijk en Sint Aagtendijk en voor de inrichting van Fort Krommeniedijk tot bezoekerscentrum, zijn onder het Uitvoeringsprogramma 2009-2013 reeds subsidies verleend. De inrichting van Fort bij Krommeniedijk tot bezoekerscentrum is een project waarbij ook het rijk zowel inhoudelijk als financieel bijdraagt in het kader van de Visie Erfgoed en Ruimte (zie 6.1).

Voor de ontwikkeling van de forten Durgerdam/Vuurtoreneiland, Fort Benoorden Spaarndam en Fort Hoofddorp en voor de ontwikkeling van het bezoekerscentrum in Fort Benoorden Spaarndam, zijn onder het Uitvoeringsprogramma 2009-2013 financiële reserveringen gemaakt. Deze financiële reserveringen zijn gemaakt tot en met 31 december 2015.

Fort aan de Sint Aagtendijk

Mede door de economische crisis blijkt dat de realisatie van herbestemmingsopgaven veel tijd kost. Niet alleen hebben ondernemers in deze tijden veel moeite om de benodigde financiering voor de realisatie van hun plannen rond te krijgen, ook de ruimtelijke procedures hebben veelal een lange doorlooptijd. Wij hebben dan ook, door het reserveren van cofinancieringsmiddelen (tot maximaal 50% van de geraamde restauratiekosten), aan initiatiefnemers de zekerheid geboden dat er voor een bepaalde termijn een subsidie beschikbaar blijft. Deze reservering van cofinancieringsmiddelen kan als vliegwiel dienen om de overige benodigde financiële middelen beschikbaar te krijgen.

We blijven de reeds lopende projecten uit het Uitvoeringsprogramma 2009-2013 begeleiden:

- Restauratie/herontwikkeling Fort bij Krommeniedijk;
- Inrichting bezoekerscentrum bij Fort bij Krommeniedijk (dit project wordt tevens door het Rijk ondersteund vanuit de Visie Erfgoed en Ruimte);
- Restauratie/herontwikkeling Fort Sint Aagtendijk;
- Aanleg Geniepark Haarlemmermeer;
- Restauratie/herontwikkeling Fort Benoorden Spaarndam;
- Inrichting bezoekerscentrum Fort Benoorden Spaarndam;
- Restauratie/herontwikkeling Vuurtoreneiland Diemerdam;
- Restauratie/herontwikkeling Fort bij Hoofddorp;
- Herontwikkeling Fort bij Kudelstaart;
- Herontwikkeling Fort bij Uithoorn;
- Herontwikkeling Fort bij Edam;
- Nieuwe functie Fort bij Abcoude.

Voor een deel van deze projecten is onder het Uitvoeringsprogramma 2009-2013 reeds subsidie verleend; Voor een ander deel van deze projecten zijn onder het Uitvoeringsprogramma 2009-2013 financiële reserveringen tot en met 31 december 2015 gemaakt (Fort Benoorden Spaarndam, bezoekerscentrum Fort Benoorden Spaarndam, Vuurtoreneiland en Fort bij Hoofddorp);

Een aantal projecten is nog in een verkennende fase. Hiervoor zijn veelal onder het Uitvoeringsprogramma 2009-2013 subsidies verleend voor haalbaarheidsonderzoeken.

4.1.2 Intensivering van de samenwerking

We willen de samenwerking met onze partners binnen de Stelling van Amsterdam in de komende periode intensiveren. Tenslotte is het behoud, beheer en de ontwikkeling van de Stelling van Amsterdam een gezamenlijke verantwoordelijkheid van alle partners samen.

We verwachten dat door een nauwere samenwerking, we in gezamenlijkheid effectiever en kostenefficiënter kunnen werken aan een duurzaam behoud en ontwikkeling van de Stelling van Amsterdam. Ook streven wij een nauwere samenwerking na tussen onze partners onderling. We willen deze nauwere samenwerking vormgeven aan de hand van een zestal Stellingbrede thema's, waarbij het organiseren van kennisbijeenkomsten rond deze thema's een van de middelen is om deze samenwerking vorm te geven.

Ook willen we een helder accounthouderschap richting onze partners vormgeven door voor elke partner één vast aanspreekpunt aan te wijzen voor onderwerpen aangaande de Stelling van Amsterdam.

Wie zijn onze partners

Eigenaren/gebruikers van Stelling-onderdelen en ook gemeenten zijn onze meest directe partners. Gemeenten vanwege hun rol in het ruimtelijk- en monumentenbeleid van de Stelling. Ook zijn sommige gemeenten eigenaar van onderdelen van de Stelling van Amsterdam.

De groenbeherende organisaties nemen in de rij van eigenaren een specifieke plaats in, omdat zij veelal meerdere Stellingonderdelen in eigendom hebben of beheren. Het gaat hier om Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Landschap Noord-Holland en Recreatie Noord-Holland.

Ons streven is om met deze meest directe partners (eigenaren en gemeenten) regelmatig in contact te staan en overleg te hebben over een duurzaam behoud en ontwikkeling van de Stelling van Amsterdam.

Fort bij Hoofddorp

Naast samenwerking met eigenaren/gebruikers en gemeenten, streven wij uiteraard ook naar samenwerking met partners die op een andere wijze een betrokkenheid hebben bij de Stelling van Amsterdam. Naast UNESCO, het Rijk, de provincie Utrecht en de drie waterschappen (Amstel- Gooi en Vecht, Hollands Noorderkwartier en Rijnland), gaat het hierbij om:

- Stadsherstel Amsterdam (ontwikkelt meerdere forten van de Stelling van Amsterdam);
- Stichting MEGA en Stichting Menno van Coehoorn (belangenorganisaties op het gebied van militair erfgoed);
- Documentatiecentrum Stelling van Amsterdam;
- Stichting Wandelnet (beheerder van het Streekpad Stelling van Amsterdam);
- Stichting CultuurCompagnie Noord-Holland (partner in communicatie- en promotieactiviteiten aangaande de Stelling);
- Stichting Werelderfgoed.nl (samenwerkingsverband van de Nederlandse werelderfgoederen);
- Stichting Liniebreed Ondernemen;
- Nieuwe Hollandse Waterlinie.

De Nieuwe Hollandse Waterlinie heeft een bijzondere positie als 'partner' omdat zij veelal voor dezelfde opgaven staat in het kader van behoud en ontwikkeling van deze linie als de Stelling van Amsterdam. Een nauwe samenwerking met het project Nieuwe Hollandse Waterlinie rondom de onder 4.1.3 genoemde thema's, staat ons voor de periode 2014-2016 dan ook voor ogen.

Daarnaast zal de Stelling van Amsterdam mogelijk op termijn worden uitgebreid met de Nieuwe Hollandse Waterlinie tot één UNESCO-werelderfgoed.

Voor meer informatie betreffende de Nieuwe Hollandse Waterlinie, zie hoofdstuk 5.

Intensivering van de samenwerking met onze partners binnen de Stelling:

- Gezamenlijke verantwoordelijkheid in behoud, beheer en ontwikkeling van de Stelling van Amsterdam;
- Door samenwerking effectiever en kostenefficiënter werken aan het behoud en de ontwikkeling van de Stelling van Amsterdam.

Vast aanspreekpunt per partner.

Intensievere samenwerkingsrelatie met Nieuwe Hollandse Waterlinie:

- Zelfde opgaven en doelen;
- Mogelijk uitbreiding Stelling van Amsterdam met Nieuwe Hollandse Waterlinie tot één UNESCO-werelderfgoed.

4.1.3 Initiërende/faciliterende rol aan de hand van zes Stellingbrede thema's

Als siteholder willen we komende jaren vooral een initiërende, faciliterende en soms co-financierende rol spelen richting onze partners. We willen dit doen aan de hand van een zestal Stellingbrede thema's, waarbij we via kennisoverdracht aan en ondersteuning van onze partners, onze ambities voor de Stelling van Amsterdam vorm blijven geven. We willen dit doen in nauwe samenwerking met de Nieuwe Hollandse Waterlinie, aangezien beide waterlinies voor praktische dezelfde opgaven staan.

Aan de hand van deze thema's willen we, in gezamenlijkheid met onze partners, verder vorm geven aan het behoud, de ontwikkeling en de beleefbaarheid van de Stelling van Amsterdam.

Thema behoud/beheer

Als siteholder zijn we verantwoordelijk voor een goed behoud en beheer van het UNESCO werelderfgoed. Dit is op de eerste plaats alleen mogelijk met medewerking van de vele eigenaren. Maar ook gemeenten, die op basis van de WABO het bevoegd gezag zijn voor de vergunningverlening en handhaving met betrekking tot de monumenten, spelen hierbij een belangrijke rol. Wij willen eigenaren ondersteunen in hun taak op het gebied van behoud en beheer.

In 2013 hebben we al bouwkundige onderzoeken laten verrichten naar een groot aantal onderdelen van de Stelling van de Amsterdam. Ook in de komende periode zullen we zulke onderzoeken laten verrichten naar andere objecten van de Stelling van Amsterdam om zodoende een goed beeld te krijgen van de bouwkundige staat en de restauratiebehoefte van de monumenten van de Stelling van Amsterdam. Deze onderzoeken zullen

we, in het kader van de Visie Erfgoed en Ruimte (zie 6.1), samen met het rijk oppakken. Rijk en provincie leveren beide cofinanciering voor deze onderzoeken.

Deze onderzoeken naar de bouwkundige staat en restauratiebehoefte van Stellingelementen zullen input zijn voor een nog op te zetten monitoringsysteem, waarbij de bouwkundige staat van alle Stellingobjecten regelmatig gemonitord wordt. Dit monitoringsysteem zullen we komende jaren opzetten. De restauratiebehoefte geeft ook inzicht welke behoefte er is aan financiële middelen voor restauratie.

Daarnaast willen we stimuleren dat de inhoudelijke kennis over behoud en beheer, die veelal al bij de verschillende partners aanwezig is, meer met elkaar zal worden gedeeld. Hierbij valt te denken aan kennis over beheerstrategieën, maar ook aan kennis over technieken van restauratie/consolidatie en dergelijke. Onze rol hierbij is vooral faciliterend: kennis verzamelen en bijeen brengen en vervolgens uitdragen aan alle betrokkenen.

In de eerste helft van 2014 zal, in vervolg op de reeds afgeronde inspectierapporten betreffende sluisjes/duikers, nevenbatterijen en andere kleine onderdelen van de Stelling van Amsterdam, een aantal noodzakelijke consolidatiewerkzaamheden aan deze objecten worden verricht. Dit gebeurt mede in het kader van de Economische Versnellingsactie, waartoe wij in 2013 hebben besloten om in deze tijd van economische crisis een extra impuls te geven aan de bouw. De objecten waaraan consolidatiewerkzaamheden verricht gaan worden, hebben geen economische functie (meer).

In het kader van de Visie Erfgoed en Ruimte zullen we samen met het Rijk ook een onderzoek naar de mogelijkheden van duurzaam beheer en onderhoud laten uitvoeren. Ook bij dit onderzoek leveren Rijk en provincie ieder cofinanciering.

Ook willen we gaan stimuleren dat er op het gebied van onderhoud van monumenten, maar ook wat betreft beheer van groen, meer zal worden samengewerkt. Dit alles kan kostenvoordelen opleveren maar ook kan de kwaliteit van het behoud en beheer hierdoor worden verbeterd.

Het doel van het thema behoud/beheer is uiteindelijk om door middel van het vergaren en delen van kennis over beheer/behoud en het stimuleren van de samenwerking bij te dragen aan het behouden van de Uitzonderlijke Universele Waarden van de Stelling van Amsterdam.

De Uitvoeringsregeling 'Subsidie activiteiten op en rond Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013' staat daarbij open voor het co-financieren van onderzoeken tot behoud van de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Een bijdrage van maximaal 50% van de kosten is hierbij mogelijk.

Ook willen we daarnaast ook in de komende jaren financieel blijven bijdragen aan de (kleinere) restauratie- en consolidatie-opgaven die er zijn binnen de Stelling van Amsterdam. We zullen via een Uitvoeringsregeling 'Subsidie restauratie of herstel objecten Stelling van Amsterdam Noord-Holland 2013' een cofinancieringsbijdrage van maximaal 50% van de subsidiabele kosten verlenen aan kleinere restauratieopgaven. Te denken valt hierbij aan bijdragen aan herstel van muurwerk of voor de meest noodzakelijke consolidatiewerkzaamheden.

Faciliterende rol op thema behoud/beheer:

- Kennisoverdracht en kennismakelaar richting partners, onder meer aan de hand van kennisbijeenkomsten;
- Laten uitvoeren van onderzoeken naar de bouwkundige staat en restauratiebehoefte van onderdelen Stelling van Amsterdam (in kader van Visie Erfgoed en Ruimte in samenwerking met het Rijk);
- Opzetten van een monitoringsysteem aangaande de bouwkundige staat van de Stelling van Amsterdam;
- Laten uitvoeren van de meest noodzakelijke consolidatiewerkzaamheden aan een aantal kleine Stellingonderdelen (veelal sluisjes/duikers);
- Laten uitvoeren van onderzoek naar mogelijkheden van duurzaam beheer en onderhoud (in kader Visie Erfgoed en Ruimte in samenwerking met het Rijk);
- Uitvoeringsregeling 'Subsidie activiteiten op en rond Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013', ten behoeve van onderzoeken die bijdragen aan behoud;
- Uitvoeringsregeling 'Subsidie restauratie of herstel objecten Stelling van Amsterdam Noord-Holland 2013';
- Indien nodig aanvullende onderzoeken op dit thema.

Thema economische herontwikkeling

Een van onze doelen met de Stelling van Amsterdam is om de economische benutting van de Stelling te versterken. We willen dan ook nieuwe economische en maatschappelijke functies in onderdelen van de Stelling aanjagen met als achterliggende gedachte dat deze nieuwe functies een bijdrage leveren aan het behoud en onderhoud van de (totale) Stelling van Amsterdam.

Zoals onder hoofdstuk 3 reeds is beschreven, zijn een aantal herontwikkelingen, voortkomend uit het Uitvoeringsprogramma 2009-2013, nog in voorbereiding of uitvoering. Voor deze herontwikkelingen zijn veelal al gelden gereserveerd vanuit het budget behorende bij het uitvoeringsprogramma 2009-2013.

Daarnaast staat ons voor ogen om in de periode 2014-2016 nog bij minimaal twee forten een nieuwe economische ontwikkeling aan te jagen. Hierbij is een kanskaart, die door ons ontwikkeld wordt, richtinggevend. Een kanskaart is een kaart die inzichtelijk maakt welke forten in potentie kansrijk zijn of wenselijk zijn om te (laten) ontwikkelen, gezien:

- hun ligging en bereikbaarheid;
- hun bouwkundige staat;
- de eventuele beperkingen die op het gebied liggen;
- de bereidheid van eigenaar en gemeente om mee te werken aan een eventuele ontwikkeling en functieverandering van het desbetreffende fort.

Wij willen in het aanjagen van deze twee beoogde nieuwe ontwikkelingen een stimulerende rol spelen en graag met eigenaar en gemeente samen proberen de condities voor herontwikkeling zo optimaal mogelijk te maken.

Voor deze ambitie hebben we ook geld beschikbaar. Voor de jaren 2015 en 2016 is € 1,5 miljoen per jaar beschikbaar ten behoeve van cofinanciering van de totaal-restauratie van een fort dat herbestemd gaat worden.¹⁾

¹⁾ Onder voorbehoud van vaststelling van de begroting voor 2015 en 2016 door PS.

De voorwaarde daarbij is dat een dergelijke herontwikkeling meerdere beleidsdoelen dient. Naast restauratie van het desbetreffende fort moet een dergelijke ontwikkeling ook bijdragen aan het openbaar en recreatief/toeristisch toegankelijk maken van het fort en haar directe omgeving en werkgelegenheid creëren door een nieuwe functie van het fort.

In het licht van de gewenste economische herontwikkeling van de Stelling van Amsterdam houden we ook de reeds bestaande uitvoeringsregeling ten behoeve van haalbaarheidsonderzoeken in stand (Uitvoeringsregeling subsidie activiteiten op en rond de Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013).

Via deze uitvoeringsregeling kunnen haalbaarheidsstudies en voorbereidingsonderzoeken voor maximaal 50% gefinancierd worden. Dergelijke haalbaarheidsstudies kunnen inzichtelijk maken of een herbestemming van een bepaald object ook daadwerkelijk haalbaar is.

Daarnaast willen we natuurlijk ook bij dit thema de rol van kennismakelaar en kennisleverancier op ons nemen. Kennis over en ervaringen met economische herontwikkeling, willen we graag delen met onze partners en onze partners daarover onderling in contact brengen. De uit 2006 daterende publicatie 'Herbestemming forten' (toen 'Voorbeeldenboek herbestemming forten' geheten) zullen we, in samenwerking met de Nieuwe Hollandse Waterlinie, opnieuw uitgeven met nieuwe voorbeelden van economische herontwikkeling op forten. Dit ter inspiratie van zowel eigenaren/gemeenten als potentiële ondernemers.

Overigens is het uitdrukkelijk niet onze bedoeling om alle forten van de Stelling van Amsterdam een economische functie te geven. Wij streven juist een mix na van forten die een nieuwe economische functie bezitten met forten die door hun gebruik het groene karakter van de Stelling onderstrepen. Wij zijn er echter van overtuigd dat nog enkele forten de potentie hebben om herontwikkeld te worden en zodoende kunnen bijdragen aan een duurzaam behoud van de Stelling van Amsterdam.

Faciliterende rol op thema economische herontwikkeling:

- Kennisoverdracht en kennismakelaar richting partners, onder meer aan de hand van kennisbijeenkomsten;
- Vernieuwde uitgave van publicatie 'Herbestemming forten';
- Ontwikkeling kanskaart;
- Financieel ondersteunen (co-financieren) van de restauratie van minimaal 2 forten die herbestemd gaan worden (hiervoor is in jaren 2015 en 2016, onder voorbehoud van vaststelling begroting door PS, € 3 mio. beschikbaar);
- 'Uitvoeringsregeling 'Subsidie activiteiten op en rond Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013' t.b.v. haalbaarheids- en voorbereidingsonderzoeken;
- Indien nodig aanvullende onderzoeken op dit thema.

Thema financieringsstrategieën

Beheer, onderhoud en restauratie van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam kost geld. We hebben het dan zowel over de gebouwde onderdelen van de Stelling van Amsterdam als over het landschap.

Het is de afgelopen jaren, gezien de recessie, voor eigenaren en beheerders/exploitanten van onderdelen van de Stelling van Amsterdam steeds moeilijker geworden om gelden bijeen te krijgen voor beheer, onderhoud of restauratie. De eigen beschikbare middelen van eigenaren/beheerders zijn veelal afgenomen en ook potentiële fondsen en overheidssubsidies zijn sterk verminderd. Daarnaast zijn de mogelijkheden om via commerciële verhuur gelden binnen te krijgen, ook afgenomen. Wij zien het als onze taak om, samen met onze partners, op zoek te gaan naar mogelijkheden voor financiering van beheer, onderhoud en restauratie. Wij willen daarbij een faciliterende rol spelen, waarbij we kennis over (alternatieve) financieringsvormen willen verzamelen en willen delen met onze partners. Op dit dossier willen we nauw samenwerken, en gezamenlijk kennis opbouwen, met partners die voor dezelfde opgaven staan. We denken hierbij in ieder geval aan de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Ook willen we kennis inbrengen over aanwezige subsidiemogelijkheden, zoals onder meer de BRIM (Besluit Rijkssubsidiëring Instandhouding Monumenten) en de Onderhoudsregeling Provinciale Monumenten Noord-Holland (zie ook hoofdstuk 6.3.5).

Ons doel is om eigenaren/beheerders zoveel mogelijk op weg te helpen en te adviseren bij hun zoektocht naar andere manieren om gelden binnen te krijgen voor het noodzakelijk onderhoud en beheer van de Stelling van Amsterdam.

Faciliterende rol op thema financieringsstrategieën:

- Kennisoverdracht en kennismakelaar richting partners, onder meer aan de hand van digitaal beschikbare informatie en mogelijke kennisbijeenkomsten;
- Nauwe samenwerking met de Nieuwe Hollandse Waterlinie op dit thema;
- Indien nodig aanvullende onderzoeken op dit thema.

Thema uitdragen ruimtelijk beleid

Het ruimtelijk beleid voor de Stelling van Amsterdam is sinds 2010 vastgelegd in de provinciale structuurvisie 2040 en de Provinciale Ruimtelijke Verordening Structuurvisie (zie ook hoofdstuk 6.2 juridische instrumenten). Alhoewel het ruimtelijk beleid voor de Stelling van Amsterdam dus formeel is vastgelegd, bestaat de indruk dat dit ruimtelijk beleid niet voldoende bekend is bij gemeenten en overige partners die zijn betrokken bij de Stelling van Amsterdam. Dit is ook als aandachtspunt naar voren gekomen uit het onderzoek dat is uitgevoerd in het kader van het opstellen van het managementplan voor de Stelling (zie hoofdstuk 6.1). Hieruit kwam de aanbeveling naar voren om als siteholder duidelijker het ruimtelijk beleid uit te dragen en uit te leggen richting betrokken partijen.

Om die reden willen wij komende jaren het ruimtelijk beleid betreffende de Stelling van Amsterdam intensiever en gericht uitdragen. Wij denken hierbij aan het regulier organiseren van inhoudelijke bijeenkomsten voor gemeenten (en eventueel andere partijen), waarbij het ruimtelijk beleid voor de Stelling specifiek wordt uitgelegd. Ook zouden gemeenten bij dit soort bijeenkomsten zelf voorbeelden (best practices) of vraagstukken ter discussie kunnen inbrengen.

Daarnaast zal in het kader van de Visie Erfgoed en Ruimte (zie 6.1) samen met het Rijk gewerkt worden aan het opstellen van een plan van aanpak hoe rijk en provincie gezamenlijk kunnen optrekken bij ruimtelijke ontwikkelingen rondom de Stelling van Amsterdam.

Voor het behoud van de Uitzonderlijke Universele Waarden van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam is het namelijk van essentieel belang dat Rijk en provincie, met name bij grotere potentiële ruimtelijke ontwikkelingen binnen het Stellinggebied, gezamenlijk een visie hierop ontwikkelen en gezamenlijk optrekken.

Faciliterende rol op thema uitdragen ruimtelijk beleid;

- Kennisbijeenkomsten voor gemeenten inzake ruimtelijk beleid Stelling van Amsterdam;
- Opstellen plan van aanpak hoe Rijk en provincie gezamenlijk kunnen optrekken bij ruimtelijke ontwikkelingen rondom de Stelling (actie uit de Visie Erfgoed en Ruimte);
- Indien nodig aanvullende onderzoeken op dit thema.

Thema communicatie/marketing

Het breed uitdragen, overdragen en bekend maken van de Uitzonderlijke Universele Waarden van de Stelling van Amsterdam is een belangrijke verplichting die wij als siteholder hebben. Daarnaast vinden wij het belangrijk dat zoveel mogelijk mensen de Stelling van Amsterdam bezoeken en er van genieten. Ook in de komende periode zal communicatie en marketing heel nadrukkelijk onze aandacht hebben. De Cultuurcompagnie Noord-Holland zal via haar activiteitenprogramma de communicatie blijven verzorgen voor de Stelling van Amsterdam. Deze zal onder andere bestaan uit het beheer en het onderhoud van de website Stelling van Amsterdam, de productie van divers communicatiemateriaal en de organisatie van de jaarlijkse opening van het Stellingseizoen. We stoppen met ingang van 2014 met onze aanvullende projectsubsidie aan de CultuurCompagnie Noord-Holland ten behoeve van het Festival op de Bres en ten behoeve van activiteiten tijdens de Stellingmaand. Dit betekent dat we na drie jaar stoppen met de subsidiering van het Festival Op de Bres. Wij vinden de subsidiebijdrage die wij hiervoor verleenden, niet in verhouding staan tot de meerwaarde die het Festival oplevert voor het meer bekend maken van de Stelling van Amsterdam. Wat betreft activiteiten tijdens de Stellingmaand maar ook tijdens de rest van het seizoen, is de Uitvoeringsregeling 'Subsidie activiteiten op en rond Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013' beschikbaar. Via deze uitvoeringsregeling is het mogelijk om direct aan eigenaren/beheerders een co-financieringsbijdrage te verstrekken voor communicatie- en promotieactiviteiten aangaande de Stelling van Amsterdam. Hierbij zal het moeten gaan om een samenwerkingsinitiatief van meerdere partijen of om Stellingbrede communicatie. Deze Uitvoeringsregeling is een stimulans voor de samenwerking van met name eigenaren en beheerders op het gebied van de Stellingbrede communicatie en marketing voor de Stelling van Amsterdam.

Ook op het gebied van communicatie en marketing willen we nauw gaan samenwerken met de Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stichting Liniebreed Ondernemen (SLO). SLO is een samenwerkingsverband van ondernemers langs de Nieuwe Hollandse Waterlinie, dat verbreedt gaat worden naar de Stelling van Amsterdam.

Ook blijven we samenwerken met de andere Nederlandse werelderfgoederen via de Stichting Werelderfgoed.nl. Daarbij willen wij met name de relatie tussen de werelderfgoederen in Noord-Holland (Beemster, Grachtengordel, Stelling en Waddenzee) versterken.

In het kader van de Visie Erfgoed en Ruimte (zie 6.1) gaan we samen met de gemeente Beemster, stadsdeel Centrum Amsterdam en het Rijk, twee projecten opzetten welke de relatie tussen de werelderfgoederen in Noord-Holland moet gaan versterken. Het gaat hierbij om een project waarbij het gezamenlijk verhaal van de drie werelderfgoederen Beemster, Stelling en Grachtengordel wordt opgetekend en als basis dient voor verschillende communicatiecampagnes. En het gaat om een project waarbij de gezamenlijke Noord-Hollandse werelderfgoederen het (lokale) bedrijfsleven willen betrekken bij de promotie en het behoud van dit werelderfgoed. Beide projecten worden gefinancierd door zowel de drie betrokken werelderfgoederen als het Rijk. Daarnaast vinden wij dat in de communicatie over de Stelling van Amsterdam nog meer dan nu gebruik gemaakt kan worden van sociale media en andere digitale communicatiemiddelen. Zo gaan wij de reeds bestaande digitale rondleiding "Stellingtour", die nu loopt tussen het Kunstfort Vijfhuizen en het Fort bij Aalsmeer, verder uitbreiden over de rest van de Stelling. Hierdoor zal langs de hele Stelling de 'onzichtbare geschiedenis' van de Stelling via verhalen, animaties en filmpjes op de Smartphone zichtbaar worden gemaakt. Dit project wordt uitgevoerd in samenwerking met de Stichting Oneindig Noord-Holland en wordt door ons maar ook door het Rijk gefinancierd, in het kader van de Visie Erfgoed en Ruimte.

Faciliterende rol op thema communicatie/marketing:

- CultuurCompagnie Noord-Holland blijft communicatie verzorgen over de Stelling van Amsterdam (website, informatiemateriaal, jaarlijkse opening Stellingseizoen);
- 'Uitvoeringsregeling 'Subsidie activiteiten op en rond Stelling van Amsterdam/Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013' ten behoeve van cofinanciering Stellingbrede en gezamenlijke communicatie-activiteiten;
- Versterken samenwerking op gebied van communicatie met de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Noord-Hollandse werelderfgoederen Beemster en Grachtengordel en met Werelderfgoed.nl;
- Opstellen van gezamenlijk verhaal Beemster, Grachtengordel, Stelling van Amsterdam als basis voor communicatiecampagnes (in kader Visie Erfgoed en Ruimte);
- Opstellen plan van aanpak betrekken (lokaal) bedrijfsleven bij promotie en behoud werelderfgoed (in kader Visie Erfgoed en Ruimte);
- Verder ontwikkelen Stellingtour;
- Indien nodig aanvullende onderzoeken en opdrachten op dit thema.

Thema vrijwilligers

De Stelling van Amsterdam kan niet beheerd, onderhouden en opengesteld worden zonder de inzet en betrokkenheid van vrijwilligers. Praktisch elk fort kent een vaste kern van vrijwilligers die het fort openstellen en (klein) onderhoud plegen aan het fort. Ook het landschap van de Stelling van Amsterdam wordt grotendeels onderhouden door vrijwilligers, bijvoorbeeld via Landschap Noord-Holland. Vrijwilligers betrokken bij de Stelling van Amsterdam worden veelal aangesteld en aangestuurd door een eigenaar/beheerder binnen de Stelling.

De vrijwilligers worden enorm gewaardeerd door de eigenaren en beheerders, maar het blijkt ook dat veel eigenaren en beheerders met identieke vraagstukken zitten ten aanzien van vrijwilligers. Dit zijn vraagstukken op het vlak van hoe behouden we vrijwilligers en hoe trekken we nieuwe vrijwilligers aan. En ook hoe professionaliseren we de inzet van vrijwilligers.

Ten aanzien van dit dossier willen we wederom vooral kennis en informatie aandragen aan alle partijen die met vrijwilligers van doen hebben. De diverse eigenaren/beheerders kunnen binnen dit thema ook van elkaar leren.

Faciliterende rol op thema vrijwilligers:

- Kennisoverdracht en kennismakelaar richting partners, onder meer aan de hand van informatieverstrekking en kennisbijeenkomsten;
- Indien nodig aanvullende onderzoeken op dit thema.

Vrijwilligerswerk bij Fort aan de Middenweg

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Fort aan de Ossenmarkt

De Nieuwe Hollandse Waterlinie is een verdedigingslinie aangelegd tussen 1815 en 1885. De Nieuwe Hollandse Waterlinie loopt door vijf provincies, vanaf Muiden tot aan de Biesbosch. De Nieuwe Hollandse Waterlinie is als verdedigingslinie vergelijkbaar met de Stelling van Amsterdam. Bij beide linies verliep de verdediging door middel van inundatie, het onder water zetten van het omliggende land. De Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie hebben een overlap met elkaar. In het gebied van de Vechtstreek-Noord liggen de Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam deels over elkaar heen. Vestingsteden als Muiden en Weesp hebben dan ook voor beide linies dienst gedaan. Binnen Noord-Holland zijn Naarden en de vestingwerken bij Bussum en in de gemeente Wijdemeren, uitsluitend voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie aangelegd.

De provincie Noord-Holland werkt reeds vele jaren samen met de andere vier provincies en het Rijk aan het behoud en de ontwikkeling van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het initiatief hiervoor kwam destijds vanuit het Rijk. In december 2003 werd het ruimtelijk Linieperspectief 'Panorama Krayenhoff' vastgesteld en in 2005 werd een bestuursovereenkomst hierover afgesloten met de vijf betrokken provincies. Noord-Holland is bestuurlijk vertegenwoordigd in de Liniecommissie, die verantwoordelijk is voor de uitvoering van het Linieperspectief. Verder is de provincie bestuurlijk trekker van de Enveloppe Vechtstreek Noord, een van de zeven deelgebieden van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

De opgaven voor de Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn praktisch identiek. Omdat de Nieuwe Hollandse Waterlinie in Noord-Holland grotendeels overlapt met de Stelling van Amsterdam, worden alle activiteiten met betrekking tot de Nieuwe Hollandse Waterlinie uitgevoerd via het programma Stelling van Amsterdam.

Westbatterij Muiden

UNESCO-nominatie Nieuwe Hollandse Waterlinie

De Nieuwe Hollandse Waterlinie staat op de voorlopige (tentatieve) lijst om door de Nederlandse regering voorgedragen te worden aan UNESCO als potentieel werelderfgoed. De commissie Leemhuis, die in het verleden deze tentatieve lijst heeft opgesteld, heeft geadviseerd om de Nieuwe Hollandse Waterlinie voor te dragen bij UNESCO als uitbreiding van de Stelling van Amsterdam. De reden hiervoor is dat een aparte nominatie van een vrijwel identieke site als de Stelling van Amsterdam (beide waterlinies), waarschijnlijk geen kans heeft bij UNESCO. Een voordracht als uitbreiding van de bestaande wereldgoedsite Stelling van Amsterdam is kansrijker. Momenteel wordt onderzocht of de Nieuwe Hollandse Waterlinie eventueel ook als 'seriële' uitbreiding kan worden voorgedragen. Dit betekent dat de Waterlinie dan wordt voorgedragen als potentieel werelderfgoed in een reeks met als thema 'waterlinies in Nederland'.

De voordracht van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als potentieel werelderfgoed aan UNESCO, zal op zijn vroegst begin 2016 plaatsvinden.

Kansen voor samenwerking Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie

Gezien de mogelijke uitbreiding van de Stelling van Amsterdam met de Nieuwe Hollandse Waterlinie in het kader van de status van UNESCO-werelderfgoed en gezien de identieke opgaven die beide linies kennen, zien wij veel kansen voor samenwerking met de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

De Nieuwe Hollandse Waterlinie wil de volgende liniebrede thema's in gang zetten:

- Planologische bescherming;
- Beheer;
- UNESCO nominatie;
- Financiering;
- Communicatie en marketing;
- Kennis.

Deze thema's sluiten goed aan op de door ons geformuleerde thema's voor de Stelling van Amsterdam. Op deze thema's willen we dan ook graag de komende jaren nauw samenwerken en in gezamenlijkheid optrekken met de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Aansturing en financiering Nieuwe Hollandse Waterlinie

Naast de wil om nauwer te gaan samenwerken met de Nieuwe Hollandse Waterlinie krijgen we, als partner binnen het linieverband, ook een sterkere rol in de aansturing van dit project.

Het Rijk bekostigde tot en met 2011 voor 100% het Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie, dat gehuisvest is in Utrecht. In oktober 2010 besloot toenmalig staatssecretaris Bleeker dat, in het kader van het decentralisatiebeleid met betrekking tot natuur, het project Nieuwe Hollandse Waterlinie onder de verantwoordelijkheid zou moeten komen van de vijf betrokken provincies. In 2012 betaalde het Rijk nog 75% van de kosten van het projectbureau en in 2013 nog maar 50%. Het ligt in de verwachting dat het Ministerie van Economische Zaken met ingang van medio 2014 haar bijdrage zal stopzetten. Vanuit het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap zullen in de toekomst nog wel bijdragen worden verleend aan de Nieuwe Hollandse Waterlinie in het kader van de Visie Erfgoed en Ruimte vanwege de UNESCO nominatie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Onderzocht wordt wat de gevolgen zijn van een eventuele stopzetting of vermindering van de rijksbijdrage en wat de vijf betrokken provincies hier zowel qua aansturing als financiering mogelijk in gaan doen. Hoe exact de aansturing, financiering en dus nadere samenwerking zal plaatsvinden, is onderdeel van het transitieproces van de Nieuwe Hollandse Waterlinie waar vanaf mei 2013 aan wordt gewerkt. In opdracht van de vijf provincies wordt een voorstel uitgewerkt hoe de organisatorische samenwerking tussen de vijf provincies en het Rijk met ingang van (naar verwachting) medio 2014 zal plaatsvinden en zal worden gefinancierd. Dit zal mogelijk leiden tot een nieuwe bestuurlijke overeenkomst tussen de vijf provincies en het Rijk met betrekking tot de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Daar het gebied van de Nieuwe Hollandse Waterlinie binnen Noord-Holland praktisch gelijk is aan dat van de Stelling van Amsterdam, is onze insteek om de uitvoering van het beleid voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de financiering daarvan gelijk op te pakken met dat voor de Stelling van Amsterdam. De middelen en menskracht die we ten behoeve van de Stelling van Amsterdam inzetten in het gebied van de Vechtstreek-Noord komen dan ook de Nieuwe Hollandse Waterlinie ten goede. Andersom komt de inzet van het Rijk en de overige vier provincies ten behoeve van de Nieuwe Hollandse Waterlinie breed, ook de Stelling van Amsterdam ten goede. Te denken valt daarbij aan expertise en kennis op de liniebrede thema's.

Kanoroute langs Fort Bezuiden Spaarndam

BELEID EN INSTRUMENTEN

Fort bij Spijkerboor

6.1 OVERIG BELEID

Naast dit uitvoeringsprogramma voor de Stelling van Amsterdam, zijn er ook andere beleidsstukken van belang voor de Stelling van Amsterdam. De belangrijkste zijn het ruimtelijk en monumenten beleid dat voor het werelderfgoed Stelling van Amsterdam is vastgelegd. Zie hiervoor onder juridische instrumenten in hoofdstuk 6.2.

Voorts zijn het 'Uitvoeringsprogramma Nieuwe Hollandse Waterlinie/Stelling van Amsterdam in de Vechtstreek-Noord 2011-2015', de rijksbeleidsvisie 'Kiezen voor karakter, visie erfgoed en ruimte' als ook het in ontwikkeling zijnde managementplan voor de Stelling van Amsterdam van belang.

Uitvoeringsprogramma 'Nieuwe Hollandse Waterlinie/Stelling van Amsterdam in Vechtstreek-Noord 2011-2015'

In september 2011 heeft de Enveloppecommissie Vechtstreek-Noord het Uitvoeringsprogramma 2011-2015 voor de Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie in deze regio vastgesteld. Hierin staan 15 projecten genoemd die in deze periode gerealiseerd moeten worden of in ieder geval in uitvoering of voorbereiding moeten zijn. Het gaat hierbij o.a. om:

- Restauratie en herbestemming Westbatterij in Muiden;
- Herstel van het binnenwater bij Fort H in Muiden;
- Restauratie en hergebruik Fort Kijkuit;
- Voltooiing inrichting omgeving Fort Spion;
- Zichtbaar en beleefbaar maken Batterij no. 1 aan de Koedijk;
- Goede ruimtelijke inpassing A6-A9 en verplaatsing Vechthoeve;
- Visie en strategie voor duurzame exploitatie en beheer.

Voor de realisatie van deze projecten wordt gebruik gemaakt van de Groene Uitwegmiddelen die specifiek voor de Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse in deze regio beschikbaar zijn gesteld.

'Kiezen voor karakter, visie erfgoed en ruimte':

Het kabinet heeft in 2011 de beleidsvisie 'Kiezen voor karakter, visie erfgoed en ruimte' vastgesteld. Hierin heeft het rijk haar visie op het borgen van onroerend cultureel erfgoed in de ruimtelijke ordening vastgelegd. Werelderfgoed is één van de vijf rijksprioriteiten in deze visie, naast eigenheid en veiligheid, herbestemming, levend landschap en wederopbouw.

In het kader van deze visie heeft het Rijk de ambitie om met alle Nederlandse werelderfgoederen samenwerkingsafspraken te maken over verder behoud en ontwikkeling van de werelderfgoederen. Met de provincie Noord-Holland, als siteholder van de Stelling van Amsterdam, zijn samenwerkingsafspraken gemaakt (vastgelegd in een Plan van Aanpak en Uitvoeringsovereenkomst) op het terrein van:

- Vergroting van de zichtbaarheid en bekendheid van het werelderfgoed;
- Verbetering van de planologische bescherming van het werelderfgoed;
- Oplossen van knelpunten of het aangrijpen van kansen op het gebied van draagvlak en draagkracht voor instandhouding en ontwikkeling van het werelderfgoed;
- Verbeteren van het toeristisch en recreatief potentieel.

Aan deze afspraken wordt komende jaren in gezamenlijkheid door Rijk en provincie gewerkt door middel van een aantal projecten.

De projecten waarop wordt samengewerkt en waarbij Rijk en provincie beide cofinanciering verlenen zijn:

- Inrichting van het bezoekerscentrum Fort bij Krommeniedijk;
- Het naar buiten brengen van het gezamenlijk verhaal van de drie werelderfgoederen Beemster, Stelling van Amsterdam en Grachtengordel;
- Het opstellen van een plan van aanpak hoe Rijk en provincie gezamenlijk optrekken bij ruimtelijke ontwikkelingen rondom de Stelling;
- Onderzoek naar bouwkundige staat Stellingonderdelen en restauratiebehoefte;
- Onderzoek naar duurzaam beheer en onderhoud Stelling van Amsterdam;
- Opstellen plan van aanpak betrekken (lokaal) bedrijfsleven bij promotie en behoud werelderfgoederen;
- Stellingtour.

Met de uitvoering van bovengenoemde projecten is in totaal € 1.425.000 gemoeid.

De provincie Noord-Holland draagt hier € 753.750,- aan bij (dit is inclusief € 600.000 voor bezoekerscentrum Fort Krommeniedijk). Het rijk draagt hier € 354.586 aan bij. De overige middelen (€ 316.664) komen van derden.

Restauratie loods bij Fort bij Nigtevecht

Managementplan Stelling van Amsterdam:

In 2005 werden de 'Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention' vanuit UNESCO herzien. Hierdoor werd het verplicht voor alle nieuwe werelderfgoederen om een managementplan op te laten stellen als onderdeel van een nominatiedossier. Gezien de meerwaarde van zo'n plan is door het Rijk besloten dat de Nederlandse werelderfgoederen die al voor 2005 op de lijst van UNESCO stonden, waaronder de Stelling van Amsterdam, alsnog een managementplan moeten opstellen.

Vanaf voorjaar 2013 wordt, in opdracht van Stichting Werelderfgoed.nl maar betaalt door het ministerie van OCW, door Bureau Landkracht gewerkt aan het opstellen van het managementplan Stelling van Amsterdam. Naar verwachting zal eind 2013 dit managementplan gereed zijn.

Een managementplan heeft als doel het beheer en behoud van de uitzonderlijke en universele waarden van het werelderfgoed vast te leggen in een praktisch toepasbaar document. Een managementplan heeft een 'scope' van 10 jaar en een onderdeel van het managementplan is het actualiseren en het opnieuw bepalen van ontwikkelingen en risico's in het desbetreffende gebied. In een managementplan wordt ook aangegeven op welke manier ingespeeld kan worden op veranderingen en ontwikkelingen zonder dat dit ten koste gaat van het erfgoed. De gemaakte afspraken kunnen dienen ter preventie van ongewenste gevolgen. De nadruk in het plan ligt dus op bescherming van de universele waarden voor langere tijd.

6.2 JURIDISCHE INSTRUMENTEN

Voor het behoud en de bescherming van de Stelling van Amsterdam staan ons de volgende juridische instrumenten ter beschikking.

Instrumentarium nieuwe Wet ruimtelijke ordening

In de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (SVIR) heeft het Rijk werelderfgoed gedefinieerd als nationaal belang waarvoor het Rijk verantwoordelijkheid draagt. Juridisch wordt dit nationaal belang geborgd via het

Besluit Algemene Regels Ruimtelijke Ordening (BARRO), welke op 1 oktober 2012 in werking is getreden. In het BARRO heeft het rijk ruimtelijke regels gesteld voor het werelderfgoed Stelling van Amsterdam. Concreet betekent dit dat het BARRO de provincies (Noord-Holland en Utrecht) oplegt de begrenzing van de Stelling van Amsterdam vast te leggen en ruimtelijke regels te stellen voor dit werelderfgoed. Deze ruimtelijke regels moeten vervolgens in bestemmingsplannen en andere ruimtelijke plannen geborgd worden.

De provincie Noord-Holland had reeds, vooruitlopend op de vaststelling van de SVIR en de inwerkingtreding van het BARRO, ruimtelijk beleid voor de Stelling van Amsterdam vastgelegd in haar provinciale structuurvisie 2040 en de bijbehorende Provinciale Ruimtelijke Verordening Structuurvisie (PRVS), beide vastgesteld in 2010. In de PRVS wordt vervolgens weer verwezen naar het Provinciaal Beeldkwaliteitsplan Landschap en Cultuurhistorie (2009) als ook het Ruimtelijk Beleidskader Stelling van Amsterdam (2008).

Gemeenten zullen bij planvorming en eventuele wijziging van hun bestemmingsplan, rekening moeten houden met de begrenzing en regels die zijn gesteld voor het werelderfgoed Stelling van Amsterdam in de Structuurvisie 2040 en de PRVS.

Provinciaal Monumentenverordening

Het grootste deel van de Stelling van Amsterdam staat op de provinciale monumentenlijst en is beschermd via de provinciale monumentenverordening.

Het uitvoering geven aan het handhaven van deze Provinciale Monumentenverordening ligt sinds de invoering van de Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht (WABO) per 1 oktober 2010 bij de gemeenten. De provincie heeft wel een adviesrol ten aanzien van objecten van de Stelling van Amsterdam die provinciaal monument zijn.

Monumentenwet

Een kleiner aantal objecten van de Stelling van Amsterdam, met name gelegen aan de zuid- en oostkant van de Stelling, staat op de rijksmonumentenlijst. Deze zijn beschermd conform de Monumentenwet 1988. Ook hier geldt dat de taak tot handhaven van deze Monumentenwet sinds de invoering van de Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht (WABO) bij de gemeenten ligt.

Fort aan de Kwakel

6.3 FINANCIËLE INSTRUMENTEN;

Voor de uitvoering van het uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam 2014-2016 zijn vanuit de provincie Noord-Holland als siteholder van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam, de volgende financiële instrumenten beschikbaar:

- Restant investeringsmiddelen vanuit het EXIN-H, de TWIN-H en de ILG-reserve;
- Restant Groene Uitwegmiddelen, specifiek voor het gebied Vechtstreek-Noord;
- Begrotingsmiddelen voor de jaren 2015 en 2016 (onder voorbehoud van vaststelling van de begroting voor die jaren door PS).

Bovengenoemde middelen zullen grotendeels ingezet worden als cofinancieringsmiddelen ten behoeve van restauratie- en consolidatieprojecten en als cofinancieringsmiddelen ten behoeve van de uitvoeringsregelingen. Een klein deel van deze middelen zal ingezet worden als werkbudget voor het programma Stelling van Amsterdam voor het verlenen van opdrachten.

Bij cofinanciering via zowel de uitvoeringsregelingen als bij cofinanciering van restauratie- en consolidatieprojecten, wordt altijd minimaal 50% van de benodigde middelen ingebracht door de aanvrager/projecttrekker zelf. Dit zijn veelal eigen middelen van eigenaren/beheerders of geld van fondsen of andere bronnen welke zij hiervoor hebben benaderd. Aan beheer en onderhoud van de Stelling van Amsterdam draagt de provincie in principe niet bij. Deze kosten worden geheel gedragen door de eigenaren zelf. Daarnaast zetten de eigenaren mensen in op behoud en ontwikkeling van de Stelling van Amsterdam. Dit gebeurt door de inzet van (vast) personeel op Stellingprojecten (zoals bijvoorbeeld bij de groenbeherende organisaties) of door de inzet van vrijwilligers. De instandhoudingsopgave voor de Stelling van Amsterdam is dus, zowel in financiën als inzet van formatie, een gedeelde verantwoordelijkheid van de diverse eigenaren en beheerders van de Stelling als van de siteholder.

Batterij aan de IJweg

6.3.1 Restant investeringsmiddelen EXIN-H, TWIN-H

In het verleden hebben Provinciale Staten middelen binnen de investeringsimpuls EXIN-H (€ 6.000.000) en TWIN-H (€ 10.000.000) beschikbaar gesteld voor de Stelling van Amsterdam. Deze middelen waren gekoppeld aan de uitvoeringsprogramma's 2005-2008 en 2009-2013.

Van deze middelen resteert eind 2013 naar verwachting nog € 1.442.000 (€ 181.000 binnen het EXIN-H en € 1.261.000 binnen het TWIN-H).

De overige middelen vanuit EXIN-H en TWIN-H zijn reeds uitgegeven of beschikt c.q. gereserveerd voor projecten in voorbereiding.

Dit resterende vrij besteedbare geld vanuit EXIN-H en TWIN-H zal voor de jaren 2014 tot en met 2016 ingezet worden voor cofinanciering van de projecten uit de Visie Erfgoed en Ruimte (zie 6.1) en voor de uitvoeringsregeling 'Subsidie activiteiten Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013' en als werkbudget (opdrachtengeld) voor het programmabureau.

Uitvoeringsregeling 'subsidie activiteiten Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013'

Deze reeds bestaande Uitvoeringsregeling voor voorbereidings- en haalbaarheidsonderzoeken en communicatie-activiteiten aangaande Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie gaan we voor de jaren 2014 tot en met 2016 voortzetten. Wij vinden het belangrijk dat eigenaren van forten en andere Stellingobjecten, onderzoeken kunnen uitvoeren of hun object mogelijk geschikt te maken is voor een andere functie of ander gebruik. Ook voorbereidingsonderzoeken ten behoeve van behoud en restauratie, kunnen via deze regeling gefinancierd worden.

Daarnaast is het via deze regeling mogelijk om een cofinancieringsbijdrage te verlenen voor communicatie- en promotieactiviteiten aangaande de Stelling van Amsterdam. Hierbij zal als voorwaarde worden gesteld dat het gaat om een Stellingbrede communicatie-uiting of om samenwerkingsinitiatief van meerdere partijen. Deze Uitvoeringsregeling is hiermee een stimulans voor het Stellingbreed communiceren over de Stelling van Amsterdam en voor de samenwerking op het gebied van communicatie en marketing betreffende de Stelling. Een bijdrage vanuit deze regeling kan voor maximaal 50% van de kosten.

6.3.2 Restant investeringsmiddelen ILG-reserve

In het verleden hebben Provinciale Staten binnen de ILG-reserve € 2 miljoen voor de Stelling van Amsterdam gereserveerd. Een bedrag van € 900.000 is binnen de ILG-reserve tot uiterlijk 31 december 2015 gereserveerd voor de ontwikkeling van Fort Hoofddorp (GS-besluit 25 juni 2013).

Er resteert momenteel nog € 1,1 mio. binnen de ILG-reserve.

Uitvoeringsregeling ‘restaurant of herstel objecten Stelling van Amsterdam Noord-Holland 2013’

Wij willen de € 1,1 miljoen die binnen de ILG-reserve resteert, voor de jaren 2014 tot en met 2016 inzetten voor een Uitvoeringsregeling ‘restaurant of herstel objecten Stelling van Amsterdam Noord-Holland 2013’.

Voor kleinere, maar noodzakelijke, restauratie- of herstel opgaven kan vanuit deze uitvoeringsregeling een bijdrage verleend worden voor maximaal 50% van de kosten.

6.3.3 Restant Groene Uitwegmiddelen:

Het Groene Uitwegprogramma is een initiatief van de provincie Noord-Holland voor het landelijk gebied tussen Amsterdam en het Gooi. Het programma wordt uitgevoerd onder regie van de provincie en bestaat uit projecten waarmee landschap, landbouw, recreatiemogelijkheden en natuur worden versterkt. Voor de Stelling van Amsterdam/Nieuwe Hollandse Waterlinie in het gebied Vechtstreek-Noord was destijds € 8,1 miljoen vrijgemaakt. Dit bedrag was gekoppeld aan de uitvoeringsprogramma's 2005-2008 en 2009-2013 voor de Stelling van Amsterdam en het Uitvoeringsprogramma Nieuwe Hollandse Waterlinie in de Vechtstreek-Noord.

Eind 2013 resteert van deze Groene Uitwegmiddelen nog circa € 2,58 miljoen voor de Stelling van Amsterdam/Nieuwe Hollandse Waterlinie in het gebied Vechtstreek-Noord.

Dit restant van de Groene Uitweg-middelen is gekoppeld aan het uitvoeringsprogramma Nieuwe Hollandse Waterlinie/Stelling van Amsterdam in de Vechtstreek-Noord 2011-2015, en komt ook de Stelling-opgaven in dit gebied ten goede.

Restaurant in Fort H

6.3.4 Begrotingsmiddelen 2015 en 2016:

Bij de Kaderbrief 2014 is voorgesteld € 3 miljoen beschikbaar te stellen voor verdere investeringen binnen de Stelling van Amsterdam. Deze € 3 miljoen is, verdeeld over de jaren 2015 en 2016, ieder jaar € 1,5 mio.) opgenomen in de Meerjarenraming bij de begroting 2014.

Deze € 3 miljoen is specifiek bedoeld voor het co-financieren van de restauratie van minimaal nog twee forten, welke een nieuwe economische functie krijgen. Achterliggend idee hierbij is dat een dergelijke herontwikkeling meerdere beleidsdoelen dient. Naast restauratie van het desbetreffende fort, moet een dergelijke ontwikkeling ook bijdragen aan duurzaam behoud en het openbaar en recreatief-toeristisch toegankelijk maken van het fort en/of haar directe omgeving. Daarnaast draagt een dergelijke ontwikkeling bij aan het creëren van werkgelegenheid door een nieuwe functie/bedrijfsvoering binnen het fort. Door het financieel ondersteunen van dit soort restauraties en herontwikkelingen willen wij het 'parelsnoer' van forten welke duurzaam behouden blijven en nieuwe functies krijgen, verder completeren.

6.3.5 Overige financiële instrumenten:

Naast bovengenoemde investeringsbijdragen, kunnen objecten/elementen van de Stelling van Amsterdam ten behoeve van de restauratie- en instandhoudingsopgave mogelijk ook aanspraak maken op de volgende subsidieregelingen:

- 1 Onderhoud provinciale monumenten Noord-Holland 2011;
- 2 Uitvoeringsregeling restauratiesubsidie rijksmonumenten Noord-Holland;
- 3 Besluit Rijkssubsidiering Instandhouding Monumenten (BRIM).

1 Onderhoud provinciale monumenten Noord-Holland 2011

Via deze provinciale subsidieregeling kunnen eigenaren van provinciale monumenten een subsidie voor onderhoud van hun monument aanvragen voor 50% van de subsidiabele kosten, met een maximum van € 18.500,-;

2 Uitvoeringsregeling restauratiesubsidie rijksmonumenten Noord-Holland

Via deze Uitvoeringsregeling, die wordt beheerd door de provincie, kunnen eigenaren van (rijks)monumenten via een tenderregeling subsidie aanvragen voor de restauratie van hun monument. Per tender is er een plafond voor het beschikbare restauratiebudget. De aanvrager die de laagste cofinancieringsbijdrage vraagt (dus het meeste geld zelf of via andere fondsen inbrengt) scoort het hoogst binnen deze tender;

3 Besluit Rijkssubsidiering Instandhouding Monumenten (BRIM)

Via de Rijksdienst Cultureel Erfgoed is er een rijkssubsidie beschikbaar voor instandhouding van rijksmonumenten (onderhoudssubsidie). Voor deze regeling komen alleen eigenaren van rijksmonumenten in aanmerking. Wel heeft werelderfgoed prioriteit binnen deze regeling. Voor deze instandhoudingssubsidie is een meerjarig onderhoudsplan een vereiste. De subsidie bedraagt maximaal 3% van de herbouwwaarde. Bovengenoemde subsidieregelingen zijn subsidiemogelijkheden zoals die tweede helft 2013 bekend waren. Deze subsidieregelingen kunnen echter komende jaren wijzigen.

FINANCIËEL KADER UITVOERINGSPROGRAMMA STELLING VAN AMSTERDAM 2014-2016

Omschrijving	Door PS beschikbaar gesteld budget	Restant per 1-1-2013	Geraamde Uitgaven 2013 (BG2013)	Te besteden in 2014-2016	Toe zeggingen UP 2009-2013	Besteedbaar UP 2014-2016
1 EXIN-H	6.000.000	2.398.000	2.217.000	181.000	0	181.000
2 TWIN-H	10.000.000	9.894.000	3.534.000	6.360.000	5.099.000	1.261.000
3 Meerjaren begroting	3.000.000	3.000.000	0	3.000.000	0	3.000.000
4 ILG reserve	3.500.000	2.000.000	0	2.000.000	900.000	1.100.000
5 Groene Uitweg	8.100.000	4.191.000	1.609.000	2.582.000	0	2.582.000
TOTAAL	30.600.000	21.483.000	7.360.000	14.123.000	5.999.000	8.124.000

In bovenstaand financieel kader is inzichtelijk gemaakt welke middelen beschikbaar zijn ter dekking van het Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam 2014-2016.

In het financieel kader staat onder de rubriek 'Te besteden in 2014-2016' welke middelen nog niet zijn uitgegeven. Een groot deel van deze middelen is echter al wel gereserveerd ten behoeve van projecten in voorbereiding. Dit bedrag staat genoemd in de rubriek 'toezeggingen 2009-2013'.

Binnen het TWIN-H budget gaat het hierbij om de projecten:

- Geniepark Haarlemmermeer (€ 1.160.000);
- Fort Benoorden Spaarndam, restauratie (€ 1.500.000);
- Fort Benoorden Spaarndam, bezoekerscentrum (€ 600.000);
- Vuurtoreneiland Durgerdam (€ 1.500.000);
- Fort bij Krommeniedijk, bezoekerscentrum (€ 326.000, restant);
- Project Fortenland (€ 13.000).

Binnen de ILG-reserve is een reservering gemaakt ten behoeve van Fort Hoofddorp (€ 900.000).

Onder de rubriek 'Besteedbaar UP 2014-2016' staat welke middelen daadwerkelijk nog inzetbaar zijn ten behoeve van het uitvoeringsprogramma 2014-2016.

Het gaat hierbij om een restant binnen het EXIN-H, dat ingezet zal worden ten behoeve van co-financiering van projecten uit de Visie Erfgoed en Ruimte (VER).

Het restant binnen het TWIN-H, zal voor de periode 2014-2016 (3 jaar) ingezet worden ten behoeve van de Uitvoeringsregeling 'subsidie activiteiten Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013' en als werkbudget (opdrachtenbudget) van het programmabureau.

Op de meerjarenbegroting is voor de jaren 2015 en 2016 ieder jaar € 1,5 miljoen geraamd voor cofinanciering van een grootschalige herbestemmingsopgave van één van de forten. Dit bedrag is onder voorbehoud van vaststelling van de begroting van zowel 2015 als 2016 door PS.

Het restant uit de ILG-reserve zal in de periode 2014-2016 ingezet worden ten behoeve van de Uitvoeringsregeling 'subsidie restauratie of herstel objecten Stelling van Amsterdam Noord-Holland 2013'.

Het restant binnen het Groene Uitweg-budget is uitsluitend beschikbaar voor projecten binnen het Groene Uitweggebied: de Vechtstreek-Noord. Dit budget zal komende jaren worden ingezet voor co-financiering van het in 2011 door GS vastgestelde Uitvoeringsprogramma 'Nieuwe Hollandse Waterlinie/ Stelling van Amsterdam in de Vechtstreek-Noord 2011-2015'.

BIJLAGE

ONTWIKKELINGSKAART STELLING VAN AMSTERDAM

BIJLAGE

Stand van zaken ontwikkeling forten Uitvoeringsprogramma 2009-2013 (eerste helft 2013)

Fort is economisch benut

In ontwikkeling

Voornamelijk natuur

Geen nieuwe ontwikkelingen

Wijzigingen

1

FORT BIJ EDAM

Gemeente: Edam-Volendam

Eigenaar: Staatsbosbeheer

Gebruiker: Stichting Fort bij Edam

Functie: Geen, rondleiding mogelijk.

Onderzoek naar economische potentie wordt uitgevoerd (haalbaarheidsonderzoek).

2

FORT BIJ KWADIJK (AARDWERK)

Gemeente: Zeevang

Eigenaar: Privé

Functie: Dumpstore

3

FORT BENOORDEN PURMEREND

Gemeente: Beemster

Eigenaar: J. Bart BV

Gebruiker: Wijnimport J. Bart BV

Functie: Wijnroothandel

4

FORT AAN DE NEKKERWEG

Gemeente: Beemster

Eigenaar: Landschap Waterland

Gebruiker/erfpacht: Fort Resort Beemster

Functie: Hotel en Wellnessresort

5

FORT AAN DE MIDDENWEG

Gemeente: Beemster

Eigenaar: Natuurmonumenten

Functie: Natuurgebied

Stand van zaken ontwikkeling forten Uitvoeringsprogramma 2009-2013 (eerste helft 2013)

Fort is economisch benut

In ontwikkeling

Voornamelijk natuur

Geen nieuwe ontwikkelingen

Wijzigingen

6

FORT AAN DE JISPERWEG

Gemeente: Beemster

Eigenaar: Natuurmonumenten

Functie: Natuurgebied

7

FORT BIJ SPIJKERBOOR

Gemeente: Beemster

Eigenaar: Staatsbosbeheer

Erfpacht: Natuurmonumenten

Gebruiker: Vrijwilligersgroep Fort bij Spijkerboor

Functie: Museaal

8

FORT BIJ MARKEN-BINNEN

Gemeente: Graft de Rijk

Eigenaar: Staatsbosbeheer

Gebruiker: RBOC

Functie: Oefencentrum Brandweer

9

FORT BIJ KROMMENIEDIJK

Gemeente: Uitgeest

Eigenaar: Landschap NH

Erfpacht: Stadsherstel A'dam

Ontwikkeling: Bezoekerscentrum, kleinschalige horeca en woontrainingscentrum voor autistische jongeren

10

FORT AAN DEN HAM

Gemeente: Uitgeest

Eigenaar: het Rijk (Domeinen)

Erfpacht: Stadsherstel A'dam

Gebruiker: Stichting Fort aan den Ham

Functie: Museum

Ontwikkeling: onderzoek economische potentie

Stand van zaken ontwikkeling forten Uitvoeringsprogramma 2009-2013 (eerste helft 2013)

Fort is economisch benut

In ontwikkeling

Voornamelijk natuur

Geen nieuwe ontwikkelingen

Wijzigingen

11

FORT BIJ VELDHUIS

Gemeente: Heemskerk

Eigenaar: Staatsbosbeheer

Erfpacht: Landschap NH

Gebruiker: Stichting ARG '40-'45

Functie: Museaal

12

FORT AAN DE ST. AAGTENDIJK

Gemeente: Beverwijk

Eigenaar: Staatsbosbeheer

Erfpacht: Stadsherstel Amsterdam

Gebruiker: Stichting Fort Pop

Functie: Oefenruimten muziek

Ontwikkeling: Stadsherstel zoekt ondernemer

13

FORT BIJ VELSEN

Gemeente: Beverwijk

Eigenaar: Firma Kruk

Gebruiker: Firma Kruk

Functie: Opslag

14

FORT BIJ IJMUIDEN

Gemeente: Velsen

Eigenaar: Rijkswaterstaat

Gebruiker: PBN, Vrienden van Forteiland IJmuiden

Functie: Evenementen en Museaal

15

FORT ZUIDWIJKERMEER

Gemeente: Zaanstad

Eigenaar: Landschap NH

Gebruiker: Filmmuseum EYE

Functie: Opslag

Stand van zaken ontwikkeling forten Uitvoeringsprogramma 2009-2013 (eerste helft 2013)

Fort is economisch benut

In ontwikkeling

Voornamelijk natuur

Geen nieuwe ontwikkelingen

Wijzigingen

16

FORT BENOORDEN SPAARNDAM

Gemeente: Velsen

Eigenaar: Staatsbosbeheer

Erfpacht: Recreatieschap Spaarnwoude

Gebruiker: Stichting Krayenhoff

Functie: Geen **Ontwikkeling:** Bezoekerscentrum en bungalowpark.
Bestuur recreatieschap akkoord. Ruimtelijke procedures gestart.

17

FORT BEZUIDEN SPAARNDAM

Gemeente: Haarlem

Eigenaar: Staatsbosbeheer

Erfpacht: Recreatieschap Spaarnwoude

Gebruiker: Café terras Fort Zuid, kinderopvang, kanovereniging

Functie: Horeca, kinderopvang, sport.

18

FORT BIJ PENNINGSVEEER

Gemeente: Haarlemmerliede en Spaarnwoude

Eigenaar: Domeinen

Beheerder: St. Fort bij Penningsveer

Functie: Overnachting groepen, bedrijfsruimte, arbeidsvoorziening.

19

FORT BIJ DE LIEBRUG

Gemeente: Haarlemmerliede en Spaarnwoude

Eigenaar: Staatsbosbeheer

Erfpacht: Recreatieschap Spaarnwoude

Gebruiker: Les Chien Blanc, DS Ruitersport

Functie: Wijnimport, bedrijfsruimte.

20

FORT AAN DE LIEDE

Gemeente: Haarlemmerliede en Spaarnwoude/Haarlemmermeer

Eigenaar: Rijkswaterstaat

Gebruiker: Rijkswaterstaat

Functie: Opslag

Stand van zaken ontwikkeling forten Uitvoeringsprogramma 2009-2013 (eerste helft 2013)

Fort is economisch benut

In ontwikkeling

Voornamelijk natuur

Geen nieuwe ontwikkelingen

Wijzigingen

21

FORT BIJ VIJFHUIZEN

Gemeente: Haarlemmermeer

Eigenaar: provincie NH

Erfpacht/gebruiker: St. Kunstfort

Functie: Galerie, horeca, bedrijfsruimte.

22

FORT BIJ HEEMSTEDEN (AARDWERK)

Gemeente: Haarlemmermeer

Gebruiker: N.v.t.

Functie: Park, groen.

23

BATTERIJ AAN DE IJWEG

Eigenaar: Gemeente Haarlemmermeer

Gebruiker: N.v.t.

Functie: Geen

24

FORT BIJ HOOFDDORP

Gemeente: Haarlemmermeer

Eigenaar: Gemeente Haarlemmermeer

Gebruiker: N.v.t.

Functie: N.v.t.

Ontwikkeling: Horeca, wijnproeverij, openluchttheater en een plek waar jong en oud ontdekken hoe de Stelling van Amsterdam werkt.

25

BATTERIJ AAN DE SLOTERWEG

Gemeente: Haarlemmermeer

Eigenaar: Haarlemmermeer

Gebruiker: Geen

Functie: Geen

Stand van zaken ontwikkeling forten Uitvoeringsprogramma 2009-2013 (eerste helft 2013)

Fort is economisch benut

In ontwikkeling

Voornameijk natuur

Geen nieuwe ontwikkelingen

Wijzigingen

26

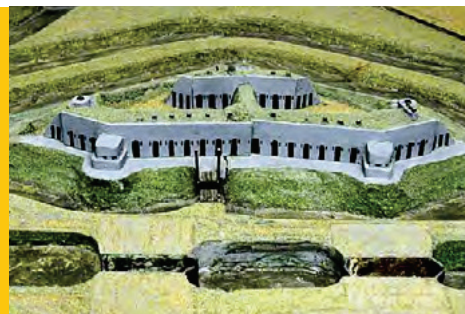
FORT BIJ AALSMEER

Gemeente: Haarlemmermeer

Eigenaar: Gemeente Haarlemmermeer

Gebruiker: Stichting Crash

Functie: Museaal

27

FORT BIJ KUDELSTAART

Gemeente: Aalsmeer

Eigenaar: Defensie

Gebruiker: VAFAMIL

Functie: Jachthaven

Ontwikkeling: Haalbaarheidsonderzoek in opdracht van de gemeente Aalsmeer. Gereed. Gesprekken gemeente met Domeinen over aankoop fort.

28

FORT BIJ DE KWAKEL

Gemeente: Uithoorn

Eigenaar: Particulier

Gebruiker: Bar 't Fort, diverse verenigingen

Functie: Horeca, verenigingsruimte.

29

FORT AAN DE DRECHT

Gemeente: Uithoorn

Eigenaar: Uithoorn

Erfpacht terrein: Landschap NH

Gebruiker: Amstelfort, Vinocerf diverse

Functie: Horeca, expositie- en verenigingsruimtes

Ontwikkeling: In 2014 vestiging pannenkoekenrestaurant.

30

FORT BIJ UITHOORN

Gemeente: De Ronde Venen

Eigenaar: Staatsbosbeheer

Erfpacht en gebruik: Fort Amstelhoek

Functie: Evenementen, opslag

Ontwikkeling: Revitalisering en toekomstbestendige (her)ontwikkeling. Ruimtelijke procedures gestart.

Stand van zaken ontwikkeling forten Uitvoeringsprogramma 2009-2013 (eerste helft 2013)

Fort is economisch benut

In ontwikkeling

Voornamelijk natuur

Geen nieuwe ontwikkelingen

Wijzigingen

31

FORT WAVER-AMSTEL

Gemeente: De Ronde Venen

Eigenaar: Natuurmonumenten

Gebruiker: Krimpenfort wijnen

Functie: Bedrijfsruimte

32

FORT IN DE BOTSHOL (AARDWERK)

Gemeente: De Ronde Venen

Eigenaar: Natuurmonumenten

Beheerder: Natuurmonumenten

Functie: Natuurgebied

33

FORT AAN DE WINKEL

Gemeente: De Ronde Venen

Eigenaar: Defensie

Gebruiker: VAFAMIL

Functie: Camping. Fortterrein wordt te koop aangeboden.

34

FORT ABCOUDE

Gemeente: De Ronde Venen

Eigenaar: Natuurmonumenten

Gebruiker: Stichting Fort Abcoude

Functie: Viscentrum gehandicapten (genieloods)

Ontwikkeling: Natuurmonumenten is in gesprek met ondernemers voor totale benutting van het fort.

35

FORT BIJ NIGTEVECHT

Gemeente: De Ronde Venen

Eigenaar: Natuurmonumenten

Gebruiker: N.v.t.

Functie: Geen

Ontwikkeling: Natuurmonumenten is in gesprek met ondernemer voor bedrijfsmatige invulling fort en omgeving.

Stand van zaken ontwikkeling forten Uitvoeringsprogramma 2009-2013 (eerste helft 2013)

Fort is economisch benut

In ontwikkeling

Voornamelijk natuur

Geen nieuwe ontwikkelingen

Wijzigingen

36

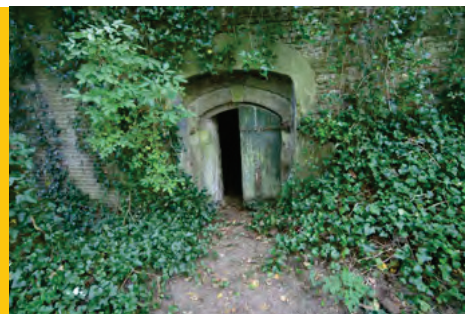
FORT BIJ HINDERDAM

Gemeente: Weesp

Eigenaar: Natuurmonumenten

Gebruiker: N.v.t.

Functie: N.v.t.

37

FORT UITERMEER

Gemeente: Weesp

Eigenaar: Provincie NH

Erfgpacht: Stichting Uiteraard Uitermeer

Gebruiker: Restaurant Uit & Meer

Functie: Horeca

38

VESTING WEESP

Gemeente: Weesp

Eigenaar: Weesp

Gebruiker: Diverse verenigingen en bedrijven.

Functie: Bedrijfs- en verengingsruimten, Museaal.

39

FORT COEHOORN

Gemeente: Muiden

Eigenaar: Muiden

Gebruik: N.v.t

Functie: N.v.t.

40

VESTING MUIDEN

Gemeente, eigendom en beheer: grootste deel Muiden, Fort H particulier eigendom.

Functie: Horeca, museaal, verenigingsruimten, bedrijfsruimten.

Stand van zaken ontwikkeling forten Uitvoeringsprogramma 2009-2013 (eerste helft 2013)

Fort is economisch benut

In ontwikkeling

Voornamelijk natuur

Geen nieuwe ontwikkelingen

Wijzigingen

41

KUSTBATTERIJ BIJ DIEMERDAM

Gemeente: Stadsherstel Amsterdam

Gebruiker: Paviljoen Puur

Functie: Horeca

42

FORTEILAND PAMPUS

Gemeente: Muiden

Eigenaar: Stichting Forteiland Pampus'

Beheer: Stichting Pampus

Functie: Bezoekerscentrum en horeca.

43

KUSTBATTERIJ BIJ DURGERDAM (VUURTORENEILAND)

Gemeente: Amsterdam

Eigenaar: Staatsbosbeheer

Ontwikkeling: Biologisch restaurant en kleinschalig hotel.

Bestemmingsplanwijziging en restauratie-aanvraag volgen.

WAT IS ER IN PERIODE 2009-2013 BEREIKT PER SPEERPUNT

Speerpunt | Restauratie en behoud

Gerealiseerd in periode 2009-2013	In uitvoering c.q. voorbereiding op basis van uitvoeringsprogramma 2009-2013
Forteiland Pampus, Muiden (herstel dak)	Fort bij Krommeniedijk, Uitgeest (restauratie)
Muizenfort, Muiden (gevelonderhoud)	Fort aan de Sint Aagtendijk, Beverwijk (restauratie)
De Kazerne, Muiden (gevelonderhoud)	Fort Benoorden Spaarndam, Velsen (restauratie)
Kustbatterij Diemerdam, Diemen (restauratie/renovatie)	Fort Durgerdam/Vuurtoreneiland (restauratie)
Fort aan de Nekkerweg, Beemster (restauratie)	Fort bij Hoofddorp (restauratie)
Fort bij Penningsveer, Haarlemmerliede-Spaarnwoude (renovatie dak en enkele ruimtes)	
Damsluis de Kwakel, Aalsmeer (restauratie)	
Damsluis bij Hoofddorp, Haarlemmermeer (restauratie)	
Damsluis in de Wijkertocht, Beverwijk (restauratie)	
Damsluis in de Molentocht, Beverwijk (?) (restauratie)	

Speerpunt | Economische benutting en herbestemming

Gerealiseerd in periode 2009-2013	In uitvoering c.q. voorbereiding op basis van uitvoeringsprogramma 2009-2013
Fort Uitermeer, Weesp (realisatie horeca)	Fort Benoorden Spaarndam, Velsen (recreatiepark)
Fort aan de Nekkerweg, Beemster (realisatie hotel/wellnesscentrum)	Fort Krommendijk, Uitgeest (dagopvang autistische jongeren)
Kustbatterij Diemerdam, Diemen (realisatie horeca)	Fort bij Abcoude, Ronde Venen (ondernemer wordt gezocht)
Diverse voorbereidings- en haalbaarheidsonderzoeken voor Fort Edam, Jisperweg, Spijkerboor, Benoorden Spaarndam, Hoofddorp, Kudelstaart, Uithoorn, Abcoude en Durgerdam/Vuurtoreneiland.	Fort bij Hoofddorp, Haarlemmermeer (ondernemer is bekend)
	Fort Durgerdam/Vuurtoreneiland, Amsterdam Stadsdeel Noord (ondernemer is bekend)

Speerpunt | Vergroten publieke toegankelijkheid, recreatie en toerisme

Gerealiseerd in periode 2009-2013	In uitvoering c.q. voorbereiding op basis van uitvoeringsprogramma 2009-2013
Streekpad Stelling van Amsterdam (135 km. Lang wandelpad)	Fietsbrug Amsterdam-Rijnkanaal ter hoogte van Nigtevecht.
Diverse wandel-, fiets- en kanoroutes rondom Stelling	Bezoekerscentrum Fort Krommeniedijk
Fiets-voetveer Nigtevecht (vernieuwd)	Bezoekerscentrum Fort Benoorden Spaarndam
Fietsbrug A4 (doorgaande route Geniedijk Haarlemmermeer)	Genieloods Vijfhuizen: geschikt maken voor publiek gebruik zomer/winter
Bezoekerscentrum Forteiland Pampus	
Paviljoen 'Waterschild', Muiderslot	
Fietstouevenement Rondje Stelling	

BIJLAGE

Speerpunt | Ruimtelijke samenhang en landschappelijke herkenbaarheid

Gerealiseerd in periode 2009-2013	In uitvoering c.q. voorbereiding op basis van uitvoeringsprogramma 2009-2013
Ruimtelijk beleid voor de Stelling van Amsterdam vastgelegd in provinciale structuurvisie en verordening	Aanleg Geniepark Haarlemmermeer
Ruimtelijk beleidskader voor overlapgebied Beemster/ Stelling opgesteld en vastgesteld.	Verder herstel wallen Vesting Weesp
Handboek 'beplanting langs de Stelling van Amsterdam' opgeleverd door Landschap Noord-Holland	
Beplanting Liniedijken noordwestelijk deel Stelling hersteld	
Fortterrein bij Fort Aalsmeer opgeknapt	
Achtkant Vesting Weesp	
Vesting Muiden: herstel wallen	
Groene Oostrand Beverwijk	

Speerpunt | Communicatie en marketing

Gerealiseerd in periode 2009-2013	In uitvoering c.q. voorbereiding op basis van uitvoeringsprogramma 2009-2013
Vernieuwde website www.stellingvanamsterdam.nl incl. Franse, Duitse en Engelse versie en communicatie toolbox voor partners	Verbreden Stellingtour naar gehele Stelling, inclusief route app op Oneindig Noord-Holland
Frans-, Duits- en Engelstalig foldermateriaal	Film met verhaal relatie Grachtengordel-Stelling-Beemster
Mobiele website	Themaverhalen relatie Grachtengordel-Stelling-Beemster
Uniforme bebording langs gehele Stelling incl. QR-codes	Onderzoek betrekken (lokale) ondernemers bij uitdragen waarden werelderfgoed (samen met Grachtengordel en Beemster)
QR-route Stelling van Amsterdam, bestaande uit 7 verhalen (front)routes die verwijzen naar verhalen op Oneindig Noord-Holland	Werelderfgoedcampagne Noord-Holland via Oneindig Noord-Holland
Jaarlijks openingsevenement Stellingseizoen	Samenwerkingsproject Werelderfgoederen Nederland, via Werelderfgoed.nl: plaatsing gele kaders National Geographic
Jaarlijkse stellingmaand	
3 maal organisatie Festival op de Bres	
3 maal werelderfgoed-weekeinde	
5 maal organisatie vrijwilligersavond	
Diverse cursussen voor vrijwilligers	
Publicatie over relatie tussen Grachtengordel-Beemster en Stelling van Amsterdam	
DVD met film over Stelling van Amsterdam	
Gezamenlijke communicatie- en educatiestrategie Werelderfgoederen	
Handzame gids Stelling van Amsterdam	
ANWB-fietsgids	
Educatiemateriaal Stelling van Amsterdam (DVD, leskist, lespakket, digitaal schoolbord)	
2011 t/m 2013 minicard campagne waarbij twee fietsroutes en twee wandelroutes zijn gepromoot	
Vernieuwing huisstijl Stelling van Amsterdam	
Meerdere publicaties in regionale en landelijke media als ook in vakbladen en uitzendingen op TV, zoals de Nationale Landschappen-film over de Stelling van Amsterdam en de TV-serie Schatten van Amsterdam	

Nieuwe Hollandse Waterlinie buiten het Stellingebied om

Gerealiseerd in periode 2009-2013	In uitvoering c.q. voorbereiding op basis van uitvoeringsprogramma 2009-2013
Restauratie Fort Werk IV in Bussum	Restauratie Gele Loods Naarden
Fietsvoetveer bij Nigtevecht	Restauratie en herbestemming Fort Kijkuit
Toegankelijk maken bunker Fransche Kamp in Bussum	Bescherming en ontwikkelen van open schootsvelden Naarden
Bezoekerscentrum Naarden Vesting	Zichtbaar en beleefbaar maken Batterij no. 1 aan de Koedijk
	Fortenland Groenbeheer
	Voltooiing inrichting omgeving Fort Spion

Colofon

Uitgave

Provincie Noord-Holland
Postbus 123 | 2000 MD Haarlem
Tel.: 023 514 31 43 | Fax: 023 514 40 40
www.noord-holland.nl
post@noord-holland.nl

Eindredactie

Provincie Noord-Holland
Directie Beleid | Sector C&C

Fotografie

Provincie Noord-Holland
Kenneth Stamp
Peter Hoogervorst
Ludo Vermaire

Grafische verzorging

Provincie Noord-Holland, MediaProductie

WERELDERFGOED

